

Παραγωγή Βοηθητικού Εκπαιδευτικού Υλικού για την Εισαγωγή
Θεμάτων Σχετικά με τα Φύλα στην Εκπαιδευτική Διαδικασία

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΘΕΜΑΤΩΝ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΩΘΗΣΗ ΤΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ
ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

**ΒΟΗΘΗΤΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ
ΓΙΑ ΤΑ
ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ
ΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ**

ΕΠΑ.Λ./ΕΠΑ.Σ.

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2007

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΘΝΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΠΕΑΕΚ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΣΥΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΡΥΦΗ
Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Εκπαίδευσης και Αρχικής
Επαγγελματικής Κατάρτισης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΤΠ
ΤΟΜΕΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

Η Πράξη συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ)

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΚΑΙ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ (ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ 2000-2006)

ΜΕΤΡΟ 4.1.

ΕΝΕΡΓΕΙΑ 4.1.1.

«ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ
ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΓΥΝΑΙΚΩΝ»

Κατηγορία Πράξης 4.1.1.δ.

**«Παραγωγή βοηθητικού εκπαιδευτικού υλικού για την εισαγωγή θεμάτων
σχετικά με τα φύλα στην εκπαιδευτική διαδικασία»**

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΦΥΛΛΑΔΙΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΩΝ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ ΕΛΕΝΗ

Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Φ.Π.Ψ., Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ - ΕΚΠΟΝΗΣΗ ΦΥΛΛΑΔΙΟΥ

ΤΡΕΣΣΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Π.Τ.Δ.Ε., Α.Π.Θ.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

ΠΟΛΙΤΗΣ ΦΩΤΗΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΟΜΑΔΑ ΕΡΓΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	Α.Π.Θ.	ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ	ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
Μαραγκουδάκη Ε. <i>Επ. Καθηγήτρια</i>	Δεληγιάννη - Κουϊμτζή Β. <i>Καθηγήτρια</i>	Καντζάρα Β. <i>Λέκτορας</i>	Γκασούκα Μ. <i>Διδάσκουσα με το Π.Δ. 407</i>
Μαυρογιώργος Γ. <i>Καθηγητής</i>	Ζιώγου - Καραστεργίου Σ. <i>Καθηγήτρια</i>	Παραδείση Μ. <i>Λέκτορας</i>	
Αθανασιάδης Θ. <i>Λέκτορας</i>	Κογκίδου Δ. <i>Καθηγήτρια</i>	Στρατηγάκη Μ. <i>Επ. Καθηγήτρια</i>	
Παλαιολόγου Α. <i>Επ. Καθηγήτρια</i>	Τρέσσου Ε. <i>Αν. Καθηγήτρια</i>		
Σιάνου Ε. <i>Αν. Καθηγήτρια</i>			

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ ΕΡΓΟΥ

Εξωτερικοί Συνεργάτες/Συνεργάτιδες και Διορισμένοι/Διορισμένες Εκπαιδευτικοί* με έδρα τα Ιωάννινα, τη Θεσσαλονίκη και την Αθήνα

ΤΟ ΥΛΙΚΟ

Το **έντυπο υλικό** περιλαμβάνει:

- ✓ Βιβλίο - εγχειρίδιο για τις/τους εκπαιδευτικούς (ασκήσεις ευαισθητοποίησης)
- ✓ Βιβλίο - εγχειρίδιο για τις/τους νηπιαγωγούς
- ✓ Βιβλίο - Φύλο και Νέα Επαγγέλματα
- ✓ Βιβλίο - Δοκίμια
- ✓ Φυλλάδια συμπληρωματικά των σχολικών εγχειριδίων

Το **ηλεκτρονικό υλικό** περιλαμβάνει:

- ✓ Οπτικοακουστικό/ πολυμεσικό υλικό
2 CD-ROM και 2 DVD - 1 για κάθε ηλικιακή ομάδα
(11-15 χρονών και 15-18 χρονών)
- 1 CD-ROM για τις/τους νηπιαγωγούς
- ✓ Δικτυακό τόπο

* Στην ιστοσελίδα του Έργου αναφέρονται τα ονόματα των μελών της ερευνητικής ομάδας του Έργου, όπως και των Στελεχών του ΥΠΕΠΘ και των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στην πιλοτική εφαρμογή του υλικού στα σχολεία.

Το υλικό που κρατάτε στα χέρια σας συνδέεται με την πράξη 4.1.1.δ. «Παραγωγή βοηθητικού εκπαιδευτικού υλικού για την εισαγωγή θεμάτων σχετικά με τα φύλα στην εκπαιδευτική διαδικασία» και εντάσσεται στον Άξονα Προτεραιότητας 4 του ΕΠΕΑΕΚ II («Προγράμματα υποστήριξης της αρχικής επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης για γυναίκες»).

Η Πράξη συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ).

ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ - ΣΙΡ - ΕΚΤΥΠΩΣΗ

«ΛΙΘΟΓΡΑΦΙΑ» Ι. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ - Θ. ΨΑΡΡΑΣ

Νέα Ραιδεστός - Θεσσαλονίκη - Τηλ.: 2310.466.776 - Fax: 2310.466.699

Φιλολογική Επιμέλεια: Κοτσουφού Ελένη

ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ

ΦΥΛΛΑΔΙΟ ΕΠΑ.Λ./ΕΠΑ.Σ.

ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΩΝ

- 1. Μαθηματικά, Α Τάξη, 1^{ου} Κύκλου**
- 2. Μαθηματικά, Α Τάξη, 2^{ου} Κύκλου**
- 3. Μαθηματικά, Β Τάξη, 1^{ου} Κύκλου**

- 4. Φυσική, Α Τάξη, 1^{ου} Κύκλου**
- 5. Φυσική, Α Τάξη, 2^{ου} Κύκλου**
- 6. Φυσική, Β Τάξη, 1^{ου} Κύκλου**

- 7. Χημεία, Α Τάξη, 1^{ου} Κύκλου**
Χημεία, Β Τάξη, 1^{ου} Κύκλου

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

A. ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: Τα Συμπληρωματικά Φυλλάδια	9
B. ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: Ανάλυση σχολικών εγχειριδίων	19
1. Εισαγωγή	21
2. Σχολικά Εγχειρίδια	21
3. Συντακτικές Ομάδες	22
4. Κατηγορίες Ανάλυσης	23
1. Γλωσσικός Σεξισμός	26
1. Χρήση του αρσενικού γένους για να δηλώσει και τα δύο γένη	26
2. Χρήση των λέξεων «άνθρωπος», «παιδί»	29
3. Ονομαστικές αναφορές	31
4. Σημασιολογικά στερεότυπα	32
2. Επαγγέλματα	33
3. Δραστηριότητες	35
1. Οικιακές δραστηριότητες	36
2. Οικονομικές δραστηριότητες	36
3. Ψυχαγωγικές δραστηριότητες	38
4. Διάσημα Πρόσωπα	39
5. Πρωταγωνιστικοί Ρόλοι	42
6. Στερεοτυπικά χαρακτηριστικά-Συμπεριφορές των Φύλων	44
7. Φωνή και στα δύο Φύλα	49
Γ. ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ: Επίλογος	53
Δ. ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	57

A.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

**Τα Συμπληρωματικά
Φυλλάδια**

Για την εκπόνηση του «Συμπληρωματικού Φυλλαδίου» προηγήθηκε, από ομάδα εργασίας εκπαιδευτικών όλων των βαθμίδων, διεξοδική μελέτη των κειμένων και της εικονογράφησης των νέων σχολικών εγχειριδίων του δημοτικού σχολείου με στόχο να εντοπιστούν περιπτώσεις που συντηρούν κοινωνικά στερεότυπα για τους ρόλους των φύλων. Τα σχολικά βιβλία αποτελούν τα καθημερινά εργαλεία δουλειάς για το διδακτικό προσωπικό. Όταν μάλιστα, όπως συμβαίνει στη χώρα μας, υπάρχει ένα και μοναδικό σχολικό εγχειρίδιο για κάθε γνωστικό αντικείμενο και κάθε τάξη τότε γίνεται το κύριο μέσο διεκπεραίωσης του εκπαιδευτικού έργου. Είναι σημαντικό λοιπόν να εντοπιστούν και να σχολιαστούν προκειμένου να αποδυναμωθούν παραδείγματα που προάγουν στερεότυπους ρόλους για τα φύλα.

Σχολικά εγχειρίδια και διακρίσεις φύλων

— Τα σχολικά εγχειρίδια είναι ένα μέσο μεταφοράς γνώσεων και δεξιοτήτων αλλά και ένα βασικό μέσον κοινωνικοποίησης. Με αυτή την έννοια, το εκπαιδευτικό υλικό μπορεί να είναι σημαντικός παράγοντας στην επίτευξη της εκπαιδευτικής ισότητας (ή ανισότητας). Εκπαιδευτικό υλικό χωρίς διακρίσεις φύλων, είναι βέβαιο ότι διευκολύνει την επίτευξη ισότητας των φύλων στην εκπαίδευση. Για την επίτευξη όμως της ισότητας μέσω της εκπαίδευσης, απαιτούνται και άλλα μέτρα σε θεσμικό και ατομικό επίπεδο.

— Τα νέα σχολικά εγχειρίδια έχουν σημειώσει θετικά βήματα στον τομέα των στερεοτύπων. Εξακολουθούν ωστόσο να αναπαράγουν έμφυλες ασυμμετρίες, γεγονός που δεν συμβάλλει στην προώθηση της ισότητας των φύλων.

— Ο Νόμος 1566/1985, άρθρο 1, παρ. 1, ορίζει ότι σκοπός της εκπαίδευσης είναι να συμβάλει στην ολόπλευρη ανάπτυξη των μαθητών/τριών ανεξάρτητα από φύλο, ώστε να εξελιχθούν σε ολοκληρωμένες προσωπικότητες. Η σεξιστική αντιμετώπιση των μαθητών και μαθητριών και ο περιορισμός τους μέσα σε αυστηρά έμφυλες οριοθετήσεις, δεν είναι συμβατή με τον παραπάνω νομοθετημένο σκοπό της εκπαίδευσης. Τα στερεότυπα που καταγράφονται στα σχολικά εγχειρίδια αναστέλλουν, και σε μεγάλο βαθμό ακυρώνουν, την απρόσκοπτη, ολόπλευρη και ελεύθερη ανάπτυξη των παιδιών.

— Σχολικά εγχειρίδια με παραδοσιακές διχοτομίες ως προς το φύλο αλλά και γενικότερα, εκπαιδευτικό υλικό που ανταποκρίνεται στα ενδιαφέροντα του ενός

μόνον φύλου, νομιμοποιεί μια συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα για τη θέση του άλλου φύλου.

Τι ξέρουμε από έρευνες για το εκπαιδευτικό υλικό

— *Η σεξιστική γλώσσα επηρεάζει τις αντιλήψεις των παιδιών για την πραγματικότητα.* Τα στερεότυπα για τους ρόλους των φύλων επηρεάζουν την αντίληψη των παιδιών για τον κόσμο.

— *Εκπαιδευτικό υλικό χωρίς διακρίσεις φύλων αυξάνει τα κίνητρα των παιδιών για μάθηση.* Εκπαιδευτικό υλικό χωρίς προκαταλήψεις που ανταποκρίνεται στα ενδιαφέροντα και των δύο φύλων διευρύνει τις δυνατότητες αγοριών και κοριτσιών για μάθηση. Από ερευνητικά δεδομένα σχετικά με το ενδιαφέρον των παιδιών για το μη σεξιστικό υλικό προκύπτει ότι: α) τα κορίτσια προτιμούν γυναικείους κύριους χαρακτήρες, ανεξάρτητα από το ρόλο που υποδύονται, β) ενώ και τα αγόρια προτιμούν ανδρικούς χαρακτήρες και δείχνουν μεγαλύτερη προτίμηση σε ιστορίες με παραδοσιακά ανδρικό περιεχόμενο, ανεξάρτητα από το φύλο του χαρακτήρα, γ) ιστορίες που εμπεριέχουν πρωταγωνιστικούς ρόλους που δεν είναι σύμφωνοι με τα στερεότυπα δεν απορρίπτονται από τα παιδιά και σε ορισμένες περιπτώσεις μάλιστα προτιμούνται, δ) η ύπαρξη γυναικείων κύριων χαρακτήρων και το μη σεξιστικό περιεχόμενο ενός εκπαιδευτικού υλικού μπορεί να συμβάλει στην αύξηση του ενδιαφέροντος των παιδιών για το υλικό. Όταν τα κορίτσια/γυναίκες παρουσιάζονται σε μη στερεότυπους ρόλους, τότε αυξάνεται και το ενδιαφέρον των αγοριών για το υλικό.

— *Εκπαιδευτικό υλικό χωρίς διακρίσεις φύλων διευρύνει τις στάσεις των παιδιών για τους ρόλους των φύλων.* Σύμφωνα με ερευνητικά δεδομένα για το μη σεξιστικό υλικό σε έντυπη ή και άλλη μορφή: α) η επαφή των παιδιών, ιδιαίτερα των μικρών παιδιών, με σεξιστικό εκπαιδευτικό υλικό μπορεί να αυξήσει τις σεξιστικές αντιλήψεις τους, β) η επαφή των παιδιών με μη σεξιστικό εκπαιδευτικό υλικό και με υλικό που εμπεριέχει χαρακτήρες του ίδιου φύλου με αυτά έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση των σεξιστικών αντιλήψεων σε άτομα από 3 έως τουλάχιστον 22 ετών, γ) οι επιδράσεις του μη σεξιστικού εκπαιδευτικού υλικού συνήθως δεν γενικεύονται σε περιοχές που δεν καλύπτονται από το υλικό –ιδιαίτερα σε παιδιά προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας– αν και μπορεί να υπάρξουν γενικεύσεις για μεγαλύτερα παιδιά, δ) η αλλαγή στάσεων προς μη σεξιστική κατεύθυνση είναι μεγαλύτερη στις περιπτώσεις που υπάρχει μεγαλύτερη έκθεση των παιδιών σε τέτοιο υλικό.

— *Εκπαιδευτικό υλικό χωρίς διακρίσεις φύλων επηρεάζει τη γνώση των παιδιών για τους ρόλους των φύλων και το περιεχόμενό τους.* Δηλαδή βοηθάει τα παιδιά να αποκτήσουν ρόλους ευέλικτους, γεγονός που επιτρέπει αργότερα να

κάνουν εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές βασισμένες περισσότερο στα ενδιαφέροντά τους και όχι προκαθορισμένες με βάση το φύλο τους.

— *Εκπαιδευτικό υλικό χωρίς διακρίσεις φύλων συμβάλλει στην κατανόηση του περιεχομένου.* Το εκπαιδευτικό υλικό σχεδιάζεται για να βοηθή τα παιδιά, αγόρια και κορίτσια, στη μάθηση του περιεχομένου του κάθε γνωστικού αντικειμένου και στην απόκτηση δεξιοτήτων. Τα ερευνητικά δεδομένα που έχουμε σχετικά με την επίδραση του μη σεξιστικού εκπαιδευτικού υλικού σε σύγκριση με το σεξιστικό όσον αφορά την ανάκληση του περιεχομένου τους, δεν είναι απολύτως σαφή έως τώρα. Αυτό συμβαίνει γιατί υπάρχουν και άλλοι παράγοντες, όπως η ηλικία, η γνώση για το περιεχόμενο των ρόλων των φύλων, ο βαθμός των στερεότυπων αντιλήψεων κ.ά. που μπορεί να έχουν σχέση με την ανάκληση του υλικού από τους μαθητές και τις μαθήτριες.

Το «Συμπληρωματικό Φυλλάδιο» έχει ως στόχο την εξοικείωση των εκπαιδευτικών με:

- τον εντοπισμό σεξιστικών στοιχείων στο εκπαιδευτικό υλικό και τη σταδιακή και συστηματική αποδόμησή τους,
- την εισαγωγή στην εκπαιδευτική διαδικασία της θεματικής του φύλου και τον εμπλουτισμό της με πρόσθετο μη σεξιστικό εκπαιδευτικό υλικό που το ίδιο το διδακτικό προσωπικό θα επιλέγει ή/και θα παράγει.

Εννοιολογική αποσαφήνιση

Το φύλο είναι ένα μόνο μέρος της ταυτότητάς μας. Υπάρχουν και άλλα κοινωνικά χαρακτηριστικά που διαπλέκονται με το φύλο και καθορίζουν την ταυτότητά μας. Για να κατανοήσουμε την καταπίεση, την εξουσία και τα προνόμια που συνδέονται με το φύλο πρέπει να βλέπουμε και τις άλλες διαστάσεις. Σε ζητήματα που αφορούν τα στερεότυπα του φύλου συναντώνται συχνά ορισμένες έννοιες όπως:

Σεξισμός: είναι το σύνολο των αντιλήψεων, στάσεων και πρακτικών με βάση τις οποίες θεσμοθετείται η κοινωνική ανισότητα εις βάρος του ενός φύλου, καθώς και η μεροληπτική αντιμετώπισή του. Στις δυτικές κοινωνίες, όπου η θεσμική κυριαρχία ανήκει στους άνδρες, θύματα του σεξισμού είναι κυρίως οι γυναίκες, οι οποίες –ως κοινωνική ομάδα– θεωρούνται υποδεέστερες των ανδρών, με αποτέλεσμα να γίνονται συχνά αντικείμενα καταπίεσης ή/και εκμετάλλευσης από αυτούς. Θα πρέπει να σημειώσουμε ωστόσο ότι τόσο οι γυναίκες όσο και οι άνδρες δεν αποτελούν ομοιογενείς κοινωνικές ομάδες, με συνέπεια, να μην κυριαρχούν όλοι οι άνδρες πάνω σε όλες τις γυναίκες, καθώς υπάρχουν και άνδρες που καταπιέζουν ή/και εκμεταλλεύονται άλλους άνδρες, αλλά και γυναίκες που κυριαρχούν πάνω σε άνδρες.

Ο σεξισμός αποτελεί ιδεολογικό εργαλείο υπεράσπισης και διατήρησης της έμφυλης ασυμμετρίας, ερμηνεύοντας και δικαιολογώντας ως «φυσικές» πολλές κοινωνικές πρακτικές. Εκπαιδευτικά συστήματα που δεν αμφισβητούν το σεξισμό συντελούν στη διατήρηση και αναπαραγωγή αυτής της έμφυλης ασυμμετρίας. Η σεξιστική αντιμετώπιση των μαθητών/τριών δεν ανταποκρίνεται στους νομοθετημένους σκοπούς της εκπαίδευσης καθώς περιορίζει την ανάπτυξη των παιδιών μέσα από αυστηρές έμφυλες οριοθετήσεις.

Έμφυλα στερεότυπα: είναι οι κοινές υπεραπλουστευμένες εικόνες που επικρατούν σε μια κοινωνία για τα χαρακτηριστικά που έχουν ή θα πρέπει να έχουν τα φύλα –χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι διάφορες έμφυλες ατομικές διαφορές μεταξύ των υποκειμένων. Αυτές οι εικόνες συχνά συνοδεύονται από προκαταλήψεις, δηλαδή από μια ευνοϊκή ή δυσμενή προδιάθεση και στάση για το ένα φύλο. Τα στερεότυπα των φύλων είναι βαθιά ριζωμένα στις κοινωνικές αντιλήψεις και στις πολιτισμικές παραδόσεις κάθε κοινωνικής ομάδας.

Μη σεξιστικό εκπαιδευτικό υλικό: θεωρείται το υλικό από το οποίο απουσιάζουν οι παραδοσιακοί στερεότυποι έμφυλοι διαχωρισμοί και στο οποίο (α) οι γυναίκες είναι παρούσες, (β) προβάλλεται η συνεισφορά τους σε όλους τους τομείς και (γ) εμπιρεύονται οι μεταβαλλόμενοι ρόλοι των ανδρών και των γυναικών. Είναι το υλικό το οποίο παρουσιάζει ισότιμα έμφυλα μοντέλα –σε παραδοσιακούς και μη ρόλους– και έννοιες, κρατώντας ταυτόχρονα μια ουδετερότητα ως προς την αμφισβήτηση αυτών των έμφυλων στερεότυπων διακρίσεων.

Αντι-σεξιστικό εκπαιδευτικό υλικό: θεωρείται το υλικό από το οποίο όχι μόνο απουσιάζουν στοιχεία σεξισμού και έμφυλων διακρίσεων, αλλά, επιπλέον, παρέχονται εναλλακτικές θεωρήσεις και προτείνονται ρόλοι έτσι ώστε να απεικονίζεται πιο ρεαλιστικά η πραγματικότητα. Αντι-σεξιστικό εκπαιδευτικό υλικό είναι αυτό που προτρέπει μαθητές /τριες να αμφισβητήσουν κριτικά και να δράσουν συστηματικά για την εξάλειψη του σεξισμού και της έμφυλης ασυμμετρίας.

Σεξισμός στο διδακτικό υλικό

Σε ένα διδακτικό υλικό που είναι σεξιστικό, φαίνεται ότι οι ικανότητες, οι δεξιότητες, οι επαγγελματικές επιλογές, οι συμπεριφορές και γενικότερα οι δυνατότητές μας, ορίζονται και καθορίζονται με βάση το φύλο μας. Αυτή η σεξιστική οπτική έχει επιπτώσεις στην ανάπτυξη των φιλοδοξιών στα αγόρια και τα κορίτσια καθώς και στη διαμόρφωση της αυτοεικόνας τους μέσω των προτεινόμενων μοντέλων ρόλων. Είναι σημαντικό λοιπόν οι εκπαιδευτικοί να έχουν τις γνώσεις και τις δεξιότητες

που χρειάζονται τόσο για να ανιχνεύουν το σεξισμό όσο και για να επιλέγουν ή να δημιουργούν μη σεξιστικό υλικό.

Οι πιο συχνές μορφές προκατάληψης που καταγράφονται διεθνώς στο διδακτικό υλικό και αφορούν στην ποιοτική και ποσοτική εκπροσώπηση των δύο φύλων και στη χρήση σεξιστικής γλώσσας είναι:

— *Η απουσία ή η σχεδόν ανύπαρκτη παρουσία* κάποιας κοινωνικής ομάδας

— *Η χρήση έμφυλων στερεότυπων* (ρόλων, επαγγελμάτων, συμπεριφορών, δραστηριοτήτων) –θετικών ή αρνητικών- για την περιγραφή κάθε κοινωνικής ομάδας.

— *Ανισομέρεια και επιλεκτικότητα* καθώς σε ορισμένες περιπτώσεις παρουσιάζεται μια μόνον οπτική ή ερμηνεία ενός ζητήματος, μιας κατάστασης, ενός κοινωνικού φαινομένου, ή μιας κοινωνικής ομάδας. Τέτοιες υπεραπλουστευμένες εκδοχές διαστρεβλώνουν σύνθετα ζητήματα παραλείποντας σημαντικές διαστάσεις τους.

— *Μη ρεαλιστική εκδοχή του κόσμου* με σημαντική «παράλειψη» θεμάτων που δεν θεωρούνται κατάλληλα για τα παιδιά ή είναι πιθανόν να τα στεναχωρήσουν. Έτσι, αποσιωπούνται συχνά ζητήματα που έχουν σχέση με προκαταλήψεις, ρατσισμό, σεξισμό, φτώχεια, σεξουαλικότητα, εκμετάλλευση, κακοποίηση κ.ά. Κατ' αυτόν τον τρόπο μειώνεται η δυνατότητα κατανόησης αυτών των θεμάτων από τα παιδιά και ενδεχομένως η δυνατότητα κοινωνικής παρέμβασης.

— *Αποσπασματικότητα και απομόνωση* ορισμένων θεμάτων για τα οποία θεωρείται σκόπιμο να υπάρξει ένα «ειδικό» κεφάλαιο στο βιβλίο ή μια «ξεχωριστή» παράγραφος και όχι ενσωμάτωσή τους ή διάχυσή τους στο σύνολο. Ενώ, για παράδειγμα, στο βιβλίο της ιστορίας είναι προτιμότερο να υπάρχει έστω και μία μόνον ενότητα με θέμα τις γυναίκες στο Βυζάντιο από το να μην υπάρχει καμιά αναφορά, ωστόσο ο τρόπος με τον οποίο προβάλλεται η ομάδα των γυναικών μέσα από τη συγκεκριμένη επιλογή (ως ξεχωριστό θέμα) δείχνει ότι τα μέλη της συγκεκριμένης ομάδας διαδραματίζουν υποδεέστερο και περιφερειακό ρόλο.

— *Σεξισμός στη γλώσσα*. Η γλώσσα μπορεί να είναι σημαντική πηγή προκατάληψης με πολλούς τρόπους (αναφέρονται παρακάτω αναλυτικά).

— *«Ψευδαίσθηση της ισότητας των φύλων»*. Πρόκειται για ένα σχετικά πρόσφατο φαινόμενο, καθώς τα ζητήματα αυτά τα τελευταία χρόνια απασχόλησαν πιο συστηματικά την εκπαιδευτική κοινότητα σε αρκετές χώρες. Αναφέρεται στο γεγονός της κατ' όνομα ή δήλωση για επικοινωνιακούς ή άλλους λόγους ενός υλικού ως μη σεξιστικού, ενώ στην πραγματικότητα η λεπτομερής ανάλυση αποδεικνύει το

αντίθετο. Για παράδειγμα, αν και δηλώνεται στην εισαγωγή του βιβλίου ότι το βιβλίο απευθύνεται σε μαθητές και μαθήτριες μιας τάξης στο κείμενο και στις εικόνες του βιβλίου διαπιστώνεται ότι απευθύνεται μόνον στα αγόρια.

Καταγραφή του σεξισμού στο διδακτικό υλικό

Ο εντοπισμός έμφυλων στερεοτύπων στο διδακτικό υλικό δεν είναι πάντα εύκολος καθώς τα στερεότυπα είναι συχνά αρκετά συγκαλυμμένα. Ένας δόκιμος και επιτυχής τρόπος που χρησιμοποιείται διεθνώς για τον εντοπισμό του σεξισμού στο διδακτικό υλικό είναι η διερεύνηση μέσω ερωτημάτων του σεξισμού στη γλώσσα, στην εικονογράφηση και στα κείμενα. Πιο συγκεκριμένα:

Στη γλώσσα: Διερευνάται αν γίνεται χρήση σεξιστικής γλώσσας.

Χρησιμοποιείται το αρσενικό γραμματικό γένος ως αντιπροσωπευτικό και του θηλυκού; Αναφέρονται και οι δύο γραμματικοί τύποι στα γένη; Υπάρχουν λέξεις/εκφράσεις που υποτιμούν τις γυναίκες; Ποιες επικοινωνιακές στρατηγικές χρησιμοποιούνται ανάμεσα στα φύλα; (π.χ. ποιο φύλο ζητάει συνήθως το λόγο, θέτει τα θέματα προς συζήτηση, διακόπτει μια συζήτηση;).

Στην εικονογράφηση: Διερευνάται η ύπαρξη έμφυλης ασυμμετρίας στην εικονογράφηση του εξωφύλλου και του περιεχομένου.

Υπάρχει ισορροπία στον αριθμό των αγοριών/κοριτσιών, γυναικών/ανδρών που απεικονίζονται; Απεικονίζονται αγόρια και κορίτσια να εμπλέκονται σε δραστηριότητες που δεν εμπίπτουν στα στερεότυπα για τους ρόλους των φύλων; Σε ποιους χώρους εμφανίζονται κορίτσια/γυναίκες, αγόρια/άνδρες; (π.χ. εξωτερικός–εσωτερικός χώρος). Απεικονίζονται έμφυλα στερεότυπα; Ποιο φύλο πρωταγωνιστεί και ποιο είναι αθέατο/αφανές; Όταν απεικονίζονται αγόρια και κορίτσια σε κοινές δραστηριότητες τι ρόλους αναλαμβάνουν; Ποιο φύλο παρουσιάζεται ως ενεργητικό και ποιο ως παθητικό; Όταν ιστορικές φωτογραφίες αντανakλούν το σεξισμό μιας περιόδου, καταγράφεται το γεγονός στον υπότιτλο;

Στα κείμενα: Διερευνάται η ύπαρξη έμφυλης ασυμμετρίας στο περιεχόμενο όλων των κειμένων.

Ποιο είναι το φύλο των συγγραφέων των εγχειριδίων και των κειμένων που επιλέγονται; Σε τι δραστηριότητες εμπλέκεται το κάθε φύλο; Ποιος είναι ο ρόλος των κοριτσιών/γυναικών; Θα μπορούσε το ίδιο κείμενο να χρησιμοποιηθεί αν οι κοινωνικοί ρόλοι των φύλων ήταν αντεστραμμένοι, αν δηλαδή στη θέση των γυναι-

κών ήταν άνδρες και το αντίστροφο; Υπο-αντιπροσωπεύεται κάποιο φύλο και ποιο είναι οι κυρίαρχοι χαρακτήρες; Ποιο είναι το φύλο του πρωταγωνιστικού χαρακτήρα; Ήρωες και ηρωίδες θαυμάζονται για τα ίδια χαρακτηριστικά και χρησιμοποιούνται τα ίδια κριτήρια για την επιτυχία; Τα ηγετικά χαρακτηριστικά και οι ηγετικές δεξιότητες μήπως συνδέονται με κάποιο φύλο; Ποιο είναι το φύλο που φαίνεται να προτείνει αξιόπιστες και τεκμηριωμένες λύσεις και να επιλύει στη πράξη τα προβλήματα που παρουσιάζονται;

Υπάρχουν ερμηνείες για κοινωνικά ζητήματα που έχουν σχέση με τα φύλα ή μήπως αντιμετωπίζονται ως αναπόφευκτες συνέπειες του βιολογικού φύλου; Συνδέονται τα θέματα της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού με τα φύλα και την κατανομή της εξουσίας; Μήπως παρουσιάζονται ως πρόβλημα οι ίδιες οι γυναίκες; Το περιεχόμενο ενθαρρύνει ενεργητικές συμπεριφορές και αντίσταση ή παθητική αποδοχή και από ποιο φύλο; Ποιο φύλο παραλείπεται και με ποιο σκοπό; Υπάρχουν έμφυλα στερεότυπα του χαρακτήρα και των δραστηριοτήτων, δηλαδή μήπως οι γυναίκες εμφανίζονται –επιγραμματικά– ικανές να «φροντίζουν» και οι άνδρες να «αναλαμβάνουν τις ευθύνες», «να είναι πετυχημένοι επαγγελματικά» και να μην αναφέρονται συχνά σε ρόλους «συντρόφων και πατέρων»; Αναλαμβάνουν οι γυναίκες πρωτοβουλίες και έχουν κοινωνικά εφόδια για την επιτυχία ή η επιτυχία τους –όταν υπάρχει– αποδίδεται σε άλλους παράγοντες, όπως η ομορφιά ή/και η σχέση τους με σημαντικούς άνδρες στη ζωή τους (πατέρων, αδελφών, συντρόφων, συγγενών, επαγγελματιών);

Σε τι ρόλους παρουσιάζονται οι γυναίκες, σε παραδοσιακούς/στερεότυπους ή καινοτόμους; Ποιος τύπος ανδρικής και γυναικείας προσωπικότητας σκιαγραφείται με βάση τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας (π.χ. επινοητικότητα, ανεξαρτησία, ορθολογική σκέψη, δημιουργικότητα, ευαισθησία, εξάρτηση, συναισθηματικότητα, υποχωρητικότητα, περιέργεια, φαντασία, εξυπνάδα) που αποδίδονται στους γυναικείους και ανδρικούς χαρακτήρες; Πόσοι διαφορετικοί χαρακτήρες ανδρών και γυναικών υπάρχουν και πόσο συχνά εμφανίζονται; Η ενδεχόμενη καταπίεση των γυναικών παρουσιάζεται ως κοινωνικό σύμπτωμα ή ως αναπόδραστη φυσική νομοτέλεια;

Στα επαγγέλματα τα οποία εμφανίζονται να ασκούν οι άνδρες και οι γυναίκες διαφαίνεται κάποια κατηγοριοποίηση σε «ανδρικά» και «γυναικεία»; Περιγράφεται ισότιμα ο χώρος εργασίας και η επαγγελματική συμπεριφορά των γυναικών και των ανδρών; Αντιπροσωπεύονται οι γυναίκες ισότιμα στα λεγόμενα «ανδρικά» επαγγέλματα, στις θετικές επιστήμες και στην τεχνολογία; Εμφανίζονται άνδρες σε επαγγέλματα που συνήθως παραδοσιακά ασκούνται από γυναίκες; (π.χ. γραμματέας, νηπιαγωγός). Αντιπροσωπεύονται οι γυναίκες στην κορυφή της διοικητικής ιεραρχικής πυραμίδας και σε θέσεις παγκόσμιας αναγνώρισης; Αναδεικνύονται πρωτοβουλίες σε θέματα προώθησης της σταδιοδρομίας των γυναικών; Προωθούνται εξίσου αγόρια και κορίτσια σε μελλοντικό επαγγελματικό προσανατολισμό; Διαφαίνεται κάποια σχέση στις προτεινόμενες επαγγελματικές επιλογές αγοριών και κοριτσιών με στερεότερες αντιλήψεις για τους ρόλους των φύλων;

Σε ποιο φύλο αποδίδεται δύναμη και εξουσία; Παρουσιάζονται οι γυναίκες σε υποδεέστερους ρόλους; Γίνονται αναφορές στην οικογενειακή ζωή των ατόμων και πώς κατανέμονται οι ευθύνες στα μέλη της οικογένειας; Ποιος τύπος οικογένειας προβάλλεται κυρίως; Πώς σκιαγραφούνται οι γονικοί ρόλοι; Πώς κατανέμεται ο ελεύθερος χρόνος στα μέλη της οικογένειας; Σε ποιους τομείς της κοινωνικής ζωής δραστηριοποιούνται οι άνδρες και οι γυναίκες; Εμπεριέχονται εναλλακτικές θεωρήσεις, ακριβείς και ρεαλιστικές, χαρακτήρων των ανδρών και γυναικών και εναλλακτικοί τρόποι ζωής σε όλα τα επίπεδα; Αν ναι, με ποια συχνότητα και ποιες αξιολογικές κρίσεις και σχόλια διατυπώνονται;

B.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

**Ανάλυση
σχολικών εγχειριδίων**

1. Εισαγωγή

Για να διαπιστωθεί ο τρόπος με τον οποίο εμφανίζονται τα δύο φύλα, οι ρόλοι και οι σχέσεις τους στα νέα σχολικά εγχειρίδια, εφαρμόστηκε η ανάλυση περιεχομένου, μέθοδος που χρησιμοποιείται κυρίως αλλά όχι μόνον στις κοινωνικές επιστήμες. Στην ανάλυση περιεχομένου ο ερευνητής ή η ερευνήτρια ακολουθεί συγκεκριμένα βήματα.

— ορίζει το πρόβλημα και συγκεντρώνει τις πηγές που θα χρησιμοποιήσει στην έρευνα,

— ορίζει τις μονάδες ανάλυσης (π.χ. λέξεις, προτάσεις, παραγράφους), της περιοχής του περιεχομένου στην οποία εμφανίζονται τα στοιχεία που εξετάζει,

— δημιουργεί κατηγορίες για το υλικό που συγκεντρώνει.

Το θέμα της συγκεκριμένης μελέτης, έχει ήδη συζητηθεί, είναι: «τα στερεότυπα του ρόλου των φύλων στα νέα σχολικά εγχειρίδια της Ε' και Στ' τάξης του Δ.Σ.». Ως πηγές χρησιμοποιήθηκαν 6 σχολικά βιβλία. Συγκεκριμένα 2 βιβλία μαθηματικών, 1 τεύχος για κάθε τάξη, 2 βιβλία φυσικών επιστημών, ένα για κάθε τάξη και 2 βιβλία γεωγραφίας, ένα για κάθε τάξη. Χρησιμοποιήθηκαν επίσης τα τετράδια εργασιών καθώς και τα βιβλία για το διδακτικό προσωπικό για τα μαθηματικά και τη φυσική. Ως μονάδες ανάλυσης χρησιμοποιήθηκαν το κείμενο (λέξεις, προτάσεις) και οι εικόνες (η κατάσταση που απεικονίζεται και το κείμενο του υπότιτλου). Δημιουργήθηκαν 8 κατηγορίες ανάλυσης για κάποιες από τις οποίες ορίστηκε και ένας αριθμός υποκατηγοριών. Συγκεκριμένα ορίστηκαν οι κατηγορίες: γλωσσικός σεξισμός, επαγγέλματα, δραστηριότητες, διάσημα πρόσωπα, πρωταγωνιστικοί ρόλοι, στερεοτυπικά χαρακτηριστικά-συμπεριφορές των φύλων, φωνή και στα δύο φύλα και η εικόνα της οικογένειας. Για δύο κατηγορίες, το γλωσσικό σεξισμό και τις δραστηριότητες ορίστηκαν και υποκατηγορίες.

Ασφαλώς η δημιουργία των συγκεκριμένων κατηγοριών για την εξέταση των στοιχείων που συγκεντρώθηκαν κατά την έρευνα είναι μία επιλογή που έγινε από την ερευνητική ομάδα, δεν είναι ούτε η μοναδική ούτε καλύτερη από άλλες επιλογές που άλλοι ή άλλες ερευνήτες και ερευνήτριες θα έκαναν.

2. Σχολικά εγχειρίδια: Πηγές που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα

Αναλύθηκαν τα βιβλία του ΟΕΔΒ των Μαθηματικών, των Φυσικών Επιστημών και της Χημείας. Συγκεκριμένα αναλύθηκαν τα βιβλία:

1.α. Λιουδάκης, Δημήτρης/Σακελλάρης, Βασίλης/Τσίτουρας, Χαράλαμπος (2004)

Μαθηματικά: Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια, Α' Τάξη, 1^{ου} Κύκλου, Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β., (6^η έκδοση). (ΜΑ1)¹

- 1.β. Βλάχος, Παναγιώτης/Δούναβης, Αντώνης/Ζέρβας, Δημήτρης (2004) Μαθηματικά: Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια, Α' Τάξη, 2^{ου} Κύκλου, Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β., (6^η έκδοση). (ΜΑ2)
- 1.γ. Στατεράς, Χρήστος/Σκούρας, Αθανάσιος/Τσιγώνη, Αναστασία (2004) Μαθηματικά: Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια, Β' Τάξη, 1^{ου} Κύκλου, Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β., (5^η έκδοση). (ΜΒ1)

- 2.α. Γαροφαλάκης, Γιάννης/Παγώνης, Κώστας/Σπυροπούλου, Δήμητρα (2003) Φυσική: Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια, Α' Τάξη, 1^{ου} Κύκλου, Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β., (5^η έκδοση). (ΦΑ1)
- 2.β. Κωστόπουλος, Δημήτριος/Παπαχρήστου, Παναγιώτης/Σκούντζος, Παναγιώτης/Χαλκιά, Κρυσταλία (2005) Φυσική: Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια, Α' Τάξη, 2^{ου} Κύκλου, Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β. (ΦΑ2)
- 2.γ. Θάνος, Δημοσθένης/Παπαχρήστου, Παναγιώτης/Σκούντζος, Παναγιώτης (2004) Φυσική: Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια, Β' Τάξη, 1^{ου} Κύκλου, Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β., (6^η έκδοση). (ΦΒ1)

- 3.α. Μπάσιος, Ε. Μιχάλης/Κούρτης, Γ. Δημήτρης (2003) Χημεία: Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια, Α' Τάξη, 1^{ου} Κύκλου, Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β., (4^η έκδοση). (ΧΑ1)
- 3.β. Πεπονής, Γεώργιος/Σμυρνιωτοπούλου, Άννα/Χιονίδου, Θεοδώρα (2004) Χημεία: Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια, Β' Τάξη, 1^{ου} Κύκλου, Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β., (6^η έκδοση). (ΧΒ1)

3. Συντακτικές ομάδες

Εξετάστηκε ως προς το φύλο η σύνθεση των συντακτικών ομάδων των σχολικών εγχειριδίων. Από την εξέταση προέκυψε ότι οι συγγραφικές ομάδες (**Σ.Ο.**), οι συντονιστές και συντονίστριες (**Σ.**) και οι επιτροπές κρίσης (**Ε.Κ.**) συγκροτούνται κατά πλειοψηφία από άνδρες. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον πίνακα 1, διαπιστώνουμε ότι από τα 24 μέλη των συγγραφικών ομάδων, τα 19 είναι άνδρες (79,2%) και τα 5 γυναίκες (20,8%), οι 8 συντονιστές είναι αποκλειστικά άνδρες (100%), ενώ από τα 24 μέλη των κριτικών επιτροπών, τα 22 είναι άνδρες (91,7%) και τα 2 γυναίκες (8,3%).

Ο χώρος της γλωσσικής επιμέλειας (**Γ.Ε.**) είναι αποκλειστικά γυναικείος, ποσοστό 100%. Στην ηλεκτρονική επεξεργασία (**Η.Ε.**) έχουμε 2 άνδρες (28,6%) έναντι 5

1. Ο αναγραφόμενος κωδικός στο τέλος κάθε βιβλίου είναι δηλωτικός του, και προέρχεται από το μάθημα, την τάξη και τον κύκλο. Έτσι, για παράδειγμα, ο κωδικός (ΜΑ1), σημαίνει: βιβλίο Μαθηματικών, Α' Τάξης, 1ου Κύκλου.

γυναϊκών (71,4%) και στην επεξεργασία εξώφυλλων (E.E.) 3 άνδρες (60%) έναντι 2 γυναικών (40%).

Συνολικά, από τα 76 μέλη που ενεπλάκησαν με οποιοδήποτε τρόπο στη δημιουργία των παραπάνω εγχειριδίων, τα 54 ήταν άνδρες (71%) και τα 22 γυναίκες (29%).

Από τα αποτελέσματα αυτής της ανάλυσης προκύπτει ότι:

- δεν υπάρχει ισότητα των δύο φύλων όσον αφορά τη συμμετοχή τους στη διαδικασία δημιουργίας σχολικών εγχειριδίων του ΟΕΔΒ,

- το ποσοστό συμμετοχής των ανδρών (71%) στις ομάδες που ενεπλάκησαν με οποιοδήποτε τρόπο στη δημιουργία των παραπάνω εγχειριδίων είναι κατά πολύ μεγαλύτερο από το αντίστοιχο (29%) των γυναικών,

- το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών φτάνει το 100% σε στερεοτυπικά γυναικεία επιστημονική περιοχή (γλωσσική επιμέλεια) και ξεπερνά το ποσοστό συμμετοχής των ανδρών στην ομάδα ηλεκτρονικής επεξεργασίας.

Δεν μπορούμε να ισχυριστούμε με βεβαιότητα ότι αν η συμμετοχή των γυναικών ήταν ίση με τη συμμετοχή των ανδρών στις διάφορες επιτροπές θα είχαμε βιβλία ουδέτερα ως προς το φύλο. Ασφαλώς όμως θα είχαμε ισότητα ως προς τις επαγγελματικές ευκαιρίες και περισσότερες πιθανότητες να περάσει και η γυναικεία οπτική στη δημιουργία των σχολικών εγχειριδίων.

4. Κατηγορίες ανάλυσης²

Στην έρευνα αναλύθηκαν κείμενα και εικόνες στο σύνολο των σελίδων των 8 εγχειριδίων και στα εξώφυλλά τους. Χρησιμοποιήθηκαν 8 κατηγορίες ανάλυσης. Συγκεκριμένα:

1. Γλωσσικός Σεξισμός

Με τον όρο γλωσσικό σεξισμό υπονοείται η χρήση της γλώσσας με τέτοιο τρόπο ώστε να γίνεται διάκριση σε βάρος του ενός ή του άλλου φύλου. Η κατηγορία γλωσσικός σεξισμός περιλαμβάνει 8 υπο-κατηγορίες:³

1. Χρήση του αρσενικού γένους για να δηλώσει και τα δύο γένη
2. Προσωποποίηση των επαγγελματιών

2. Κατά την ανάλυση των εγχειριδίων έγινε λεπτομερής καταγραφή όλων των περιπτώσεων που εντοπίστηκαν σε όλες τις κατηγορίες ανάλυσης. Εδώ παραθέτουμε μόνον έναν πολύ μικρό αριθμό παραδειγμάτων για κάθε κατηγορία προκειμένου να διευκολυνθούν οι εκπαιδευτικοί στον εντοπισμό αντίστοιχων περιπτώσεων.

3. Στην ανάλυση των συγκεκριμένων εγχειριδίων εξετάζονται μόνον οι 4 (οι 1, 3, 5 και 8) από τις 8 υποκατηγορίες καθώς για τις άλλες δεν υπήρχαν ή υπήρχαν πολύ λίγα παραδείγματα.

3. Χρήση των λέξεων άνθρωπος, παιδί
4. Πρόταξη του αρσενικού ονόματος στα ζεύγη ανδρικών-γυναικείων
5. Ονομαστικές αναφορές
6. Χρήση των υποκοριστικών
7. Χρήση των αντωνυμιών και επιθέτων
8. Σημασιολογικά στερεότυπα

2. Επαγγέλματα

Στην κατηγορία αυτή εξετάζονται οι επαγγελματικές αναφορές σε άντρες και γυναίκες, το είδος των επαγγελμάτων, οι οικονομικές απολαβές από την εργασία, η αναφορά ή η αποσιώπηση του χώρου εργασίας, η ικανοποίηση ή η έλλειψη ευχαρίστησης από το επάγγελμα.

3. Δραστηριότητες

Στην κατηγορία αυτή εξετάζεται το είδος, το περιβάλλον και το περιεχόμενο των δραστηριοτήτων στις οποίες εμπλέκονται τα δύο φύλα. Δραστηριότητες μέσα και έξω από το σπίτι, δραστηριότητες που απαιτούν διανοητική ή σωματική ενέργεια, που αποφέρουν οικονομικά οφέλη ή έχουν σχέση με κοινωνικό έργο ή συμμετοχή στην πολιτική-πολιτισμική ζωή του τόπου. Η κατηγορία δραστηριότητες περιλαμβάνει 4 υποκατηγορίες. Συγκεκριμένα:

1. Οικιακές δραστηριότητες
2. Οικονομικές δραστηριότητες
3. Ψυχαγωγικές δραστηριότητες
4. Πολιτικοκοινωνικές δραστηριότητες⁴

4. Διάσημα Πρόσωπα

Στην κατηγορία αυτή εξετάζονται οι αναφορές σε άνδρες και γυναίκες που έχουν γίνει διάσημα πρόσωπα για τη σοφία τους, το επιστημονικό και ερευνητικό τους έργο, τη συμβολή τους στην πρόοδο της ανθρωπότητας. Οι αναφορές εξετάζονται σε κείμενα και εικόνες σε όλες τις σελίδες και στα εξώφυλλα των εγχειριδίων.

5. Πρωταγωνιστικοί Ρόλοι

Στην κατηγορία αυτή εξετάζονται οι πρωταγωνιστικοί ρόλοι ανδρών και γυναικών. Κάποιο άτομο θεωρείται ότι έχει πρωταγωνιστικό ρόλο αν παίρνει αποφάσεις και δίνει λύσεις σε δύσκολα προβλήματα, αν γύρω από αυτό εκτυλίσσεται η πλοκή μιας ιστορίας ή διαδραματίζονται μερικά πολύ σημαντικά γεγονότα.

4. Στα συγκεκριμένα εγχειρίδια εξετάζονται μόνον οι 3 από τις 4 υποκατηγορίες. Η υποκατηγορία 4. Πολιτικοκοινωνικές δραστηριότητες δεν εξετάζεται στα συγκεκριμένα εγχειρίδια καθώς στα βιβλία των Θετικών Επιστημών της Β' μιας εκπαίδευσης και όσο προχωρούμε σε μεγαλύτερες τάξεις τόσο γίνονται σπανιότερες οι αναφορές σ' αυτού του είδους τις δραστηριότητες.

6. Στερεοτυπικά Χαρακτηριστικά-Συμπεριφορές των Φύλων

Με τον όρο στερεότυπα υπονοείται ένα σύνολο αντιλήψεων ή σκέψεων που μοιράζονται κάποια άτομα για μια ομάδα ατόμων. Είναι ένα σύνολο γενικεύσεων με στόχο να απλουστευθεί η πραγματικότητα. Πρόκειται για αντιλήψεις που διαμορφώνονται από αλληλεπιδράσεις, από αφηγήσεις, από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, από την εκπαίδευση, σχετικά με μια ομάδα ατόμων. Με βάση αυτές τις αντιλήψεις, που γενικεύονται, μεταφέρονται, διαιωνίζονται και γίνονται τελικά άκαμπτες, κατηγοριοποιούνται τα μέλη μιας ομάδας και τους συμπεριφέρονται πάντα σύμφωνα με τις συγκεκριμένες προσδοκίες (προβλέψεις). Τα στερεότυπα μπορεί να αναφέρονται σε φυσικά, νοητικά ή συναισθηματικά χαρακτηριστικά των μελών μιας ομάδας ή σε συγκεκριμένες απόψεις για τη θέση τους στην κοινωνία.

Συμπεριφορά είναι η φανερή αντίδραση ενός ζωντανού οργανισμού σε ένα ερέθισμα. Προκαταλήψεις και στερεότυπα συντελούν στη διαμόρφωση στάσεων που εκδηλώνονται σε κατάλληλα πλαίσια συμφραζομένων ως συμπεριφορές.

Στην κατηγορία στερεότυπα χαρακτηριστικά και συμπεριφορές των φύλων εξετάζονται κοινωνικά διαμορφωμένες αντιλήψεις, απόψεις και προσδοκίες για τους ρόλους των φύλων στις οποίες τα δύο φύλα είναι αναμενόμενο να ανταποκριθούν.

7. Φωνή και στα δύο Φύλα

Στην κατηγορία αυτή εξετάζονται περιπτώσεις εμφάνισης των δύο φύλων απαλλαγμένες από στερεότυπες αντιλήψεις για το φύλο, τις ικανότητες και τους ρόλους του. Σε ρόλους, επαγγέλματα, δραστηριότητες που τα κοινωνικά στερεότυπα 'θέλουν' άνδρες/γυναίκες εμφανίζονται για παράδειγμα γυναίκες/άνδρες.

8. Η Εικόνα της Οικογένειας⁵

Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται οι ρόλοι των φύλων στην οικογένεια. Οι ρόλοι των παιδιών, του παππού, της γιαγιάς και κυρίως της μητέρας και του πατέρα. Πόσο συχνά, σε ποιες δραστηριότητες και σε τι περιβάλλον (π.χ. μέσα ή έξω από το σπίτι) εμφανίζονται.

5. Η κατηγορία αυτή δεν εξετάζεται στα συγκεκριμένα εγχειρίδια μια που οι περιπτώσεις στις οποίες περιγράφονται οι ρόλοι των φύλων στην οικογένεια είναι ελάχιστες.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

1. Γλωσσικός σεξισμός

1. Χρήση του αρσενικού γένους για να δηλώσει και τα δύο γένη

Το αρσενικό γένος χρησιμοποιείται συχνά σε γραπτά κείμενα με αυτονόητο τρόπο προκειμένου να δηλωθούν άτομα και των δύο φύλων (π.χ. οι μαθητές της Β' τάξης, οι καθηγητές, οι εργαζόμενοι, ...). Ακόμη και όταν η αναφορά αφορά σε πληθυσμούς που οι άνδρες ή τα αγόρια είναι μειοψηφία χρησιμοποιείται το αρσενικό γένος (π.χ. οι φοιτητές του Τμήματος Νηπιαγωγών). Αυτό δεν φαίνεται να προκαλεί. Δεν παρατηρείται καμία περίπτωση να χρησιμοποιηθεί το θηλυκό γένος για να γίνει αναφορά σε άτομα και των δύο φύλων. Αν γινόταν κάτι τέτοιο αυτό θα θεωρείτο λάθος, προκλητικό ή/και προσβλητικό για το άλλο φύλο. Συχνά η αποκλειστική χρήση του αρσενικού γένους για να δηλωθεί αξίωμα ή επάγγελμα που θα μπορούσε εξίσου να ασκηθεί από άνδρα και γυναίκα υπονοεί ή/και διαμορφώνει την άποψη ότι αυτές οι θέσεις είναι μόνον για άνδρες. Από αυτόν τον «κανόνα» δεν ξεφεύγουν και τα σχολικά εγχειρίδια που εξετάσαμε.

Αναφορές

Μαθηματικά Α τάξης 1^{ου} κύκλου

«Η κατάκτηση των μαθηματικών εννοιών να συνδέεται με τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες των μαθητών ...» (ΜΑ1: 7)⁶

«ασκήσεων που προσανατολίζουν το μαθητή στην επίλυση προβλημάτων ...» (ΜΑ1: 7)

«κρίσεις ή σχόλια από συναδέλφους και μαθητές, θα είναι ιδιαίτερα ευπρόσδεκτες ...» (ΜΑ1: 8)

«ο διαχειριστής ...» (ΜΑ1: 27, 144, 145, 146)

Μαθηματικά Α τάξης 2^{ου} κύκλου

«Σύνθετες ασκήσεις ... οδηγούν τους μαθητές σε μεγαλύτερη εμπάθυση» (ΜΑ2: πρόλογος)

«εξετάζουμε τους μαθητές ως προς τη μεταβλητή 'Βαθμός στα Μαθηματικά' ...» (ΜΑ2: 83)

«Ο μέσος σπουδαστής ...» (ΜΑ2: 250)

Φυσική Α τάξης 1^{ου} κύκλου

«Απευθύνεται σε μαθητές των Τ.Ε.Ε. ...» (ΦΑ1: 7)

6. Τα πρώτα τρία στοιχεία του κωδικού αναφέρονται στο εγχειρίδιο και ο τελευταίος αριθμός στη σελίδα της παραπομπής. Έτσι, για παράδειγμα, η παραπομπή του κωδικού (ΜΑ1: 7), σημαίνει: βιβλίο Μαθηματικών, Α' Τάξης, 1ου Κύκλου, σελίδα 7.

«Πιστεύουμε στον καθοριστικό ρόλο του συνάδελφου της μάχιμης εκπαίδευσης»
(ΦΑ1: 7)

«ο καθηγητής ζητά από τους μαθητές να γράψουν ...» (ΦΑ1: 29)

«Το αγόρι της εικόνας ...» (ΦΑ1: 95)

«Για το κορίτσι όμως της εικόνας ...» (ΦΑ1: 95)

«Ο άντρας της εικόνας ...» (ΦΑ1: 184)

«Το κορίτσι τραβά τη βάρκα ...» (ΦΑ1: 185)

«Ας σκεφτούμε τι σημαίνει αυτό για το κορίτσι» (ΦΑ1: 186)

«στο καλλιτεχνικό πατινάζ, οι χορευτές ...» (ΦΑ1: 245)

Φυσική Β τάξης 1^{ου} κύκλου

«Το να γράψει κανείς ένα καινούριο βιβλίο για μαθητές ...» (ΦΒ1: 7)

«με την προσπάθεια των συναδέλφων που θα το διδάξουν θα ενσταλάξει στην συνείδηση των μαθητών την γνώση ...» (ΦΒ1: 7-8)

Χημεία Α τάξης 1^{ου} κύκλου

«Το βιβλίο αυτό γράφτηκε για τους μαθητές της Α' τάξης ... με στόχο να δώσει στο μαθητή τις βασικές έννοιες ...» (ΧΑ1: 6)

«να εμπλουτίσουν οι μαθητές τις γνώσεις τους με χρήσιμα θέματα ...» (ΧΑ1: 6)

Χημεία Β τάξης 1^{ου} κύκλου

«η πρόκληση του ενδιαφέροντος των μαθητών ...» (ΧΒ1: 5)

«τους συναδέλφους, οι οποίοι πρόκειται να διδάξουν το μάθημα ...» (ΧΒ1: 6)

«ίσως κάποιιοι από εσάς να φτάσουν κάποτε στο τέρμα» (ΧΒ1: 14)

Σχολιασμός

Η κυριαρχία του αρσενικού γένους επικρατεί σε κάθε αναφορά μέσα στα εγχειρίδια. Ακόμα και οι σχολιασμοί και οι παρατηρήσεις φαίνεται να επιτρέπονται μόνο στο ανδρικό φύλο. Η μοναδικότητα της αναφοράς σε άνδρες καθηγητές δημιουργεί στους μαθητές και στις μαθήτριες εύκολα το συνειρμό ότι ο κόσμος των θετικών επιστημών είναι αποκλειστικά φτιαγμένος για άνδρες, και συνεπώς, η παρουσία γυναικών ανατρέπει αυτή την “κανονικότητα”. Η ύπαρξη, η συμμετοχή και η συμβολή των γυναικών σε καταστάσεις που αφορούν στο δημόσιο χώρο αποσιωπάται. Τα παιδιά «διαβάζουν» στα σχολικά τους εγχειρίδια ότι δεν χρειάζεται να γίνει αναφορά και στις γυναίκες αφού αυτές υπονοούνται όταν γίνεται αναφορά στους άνδρες. Οι γυναίκες μπορούν να απουσιάζουν αφού αναγνωρίζονται και εκφράζονται μέσα από την παρουσία και την προβολή των ανδρών.

7. Σημειώνουμε ακόμη και την (αν)ορθογραφία της λέξης φύλο στο εγχειρίδιο. Συγκεκριμένα, σε τίτλο πίνακα ο οποίος παρουσιάζεται να προέρχεται «Από το Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (Κ.Ε.Θ.Ι.)», διαβάζουμε: «Εργατικό δυναμικό, απασχολούμενοι, άνεργοι και μη ενεργοί κατά φύλλο (sic) το 1996 στην Κρήτη» (ΜΑ2: 70).

Προτάσεις

Τα σχολικά εγχειρίδια μπορούν να αποφύγουν την αποκλειστική χρήση του αρσενικού γένους και να υιοθετήσουν τη συστηματική χρήση και του θηλυκού τύπου των λέξεων. Η διάκριση του φυλετικού γένους γίνεται με:

- α) λεξιλογικά μέσα: άνδρας, γυναίκα. Για παράδειγμα, αντί της πρότασης «κρίσεις ή σχόλια από συναδέλφους και μαθητές, θα είναι ιδιαίτερα ευπρόσδεκτες ...» (ΜΑ1: 8) να υπάρχει η πρόταση: «κρίσεις ή σχόλια από άνδρες και γυναίκες συναδέλφους και μαθητές και μαθήτριες, θα είναι ιδιαίτερα ευπρόσδεκτες ...» (ΜΑ1: 8)
- β) γραμματικά μορφήματα: μαθητ-ής-μαθητ-ρια. Για παράδειγμα, αντί της πρότασης «Το να γράψει κανείς ένα καινούριο βιβλίο για μαθητές ...» (ΦΒ1: 7), να υπάρχει η πρόταση: «Το να γράψει κανείς ένα καινούριο βιβλίο για μαθητές/ριες ...»
- γ) χρήση μόνον του άρθρου: ο/η, στον/στην, του/της. Για παράδειγμα, αντί της πρότασης: «Πιστεύουμε στον καθοριστικό ρόλο του συνάδελφου της μάχιμης εκπαίδευσης» (ΦΑ1: 7) να υπάρχει η πρόταση: «Πιστεύουμε στον καθοριστικό ρόλο του/της συνάδελφου της μάχιμης εκπαίδευσης»

Τα σχολικά εγχειρίδια μπορούν επίσης να έχουν, σε κείμενο και εικόνες, ισάριθμα παραδείγματα ανδρών και γυναικών σε θέσεις κύρους, σε επαγγελματικούς χώρους, σε κοινωνικούς ρόλους.

Παρεμβάσεις

Τι μπορούν να κάνουν οι εκπαιδευτικοί που διαπιστώνουν αυτού του είδους το γλωσσικό σεξισμό στα σχολικά εγχειρίδια; Μπορούν:

- α) να επισημαίνουν και να σχολιάζουν με τα παιδιά της τάξης τους τα παραδείγματα στα οποία εμφανίζεται η χρήση του αρσενικού γένους για να δηλωθούν και τα δύο γένη. Για παράδειγμα: Όταν συναντήσουν την πρόταση: «Το βιβλίο αυτό γράφτηκε για τους μαθητές της Α' τάξης ... με στόχο να δώσει στο μαθητή τις βασικές έννοιες ...» (ΧΑ1: 6), ο καθηγητής ή η καθηγήτρια μπορεί να σχολιάσει: «Ενδιαφέρον! Το βιβλίο γράφτηκε μόνον για μαθητές και οι συγγραφείς του ενδιαφέρονται μόνον οι μαθητές να κατανοήσουν Σύμφωνα με το βιβλίο μας λοιπόν δεν υπάρχουν μαθήτριες στις σχολικές τάξεις και αν υπάρχουν κανείς δεν ενδιαφέρεται για το τι θα μάθουν. Τι λέτε κι εσείς;
- β) να αλλάξει τη διατύπωση κάποιων προβλημάτων έτσι ώστε να συμπεριλαμβάνει άνδρες και γυναίκες, αγόρια και κορίτσια. Για παράδειγμα, όταν συναντούν στο βιβλίο την πρόταση «στο καλλιτεχνικό πατινάζ, οι χορευτές...» (ΦΑ1: 245) ο καθηγητής ή η καθηγήτρια μπορεί να σχολιάσει: «Από ότι γνωρίζω στο καλλιτεχνικό πατινάζ συμμετέχουν άνδρες και γυναίκες. Θα μπορούσε λοιπόν η διατύπωση να είναι: «στο καλλιτεχνικό πατινάζ, οι χορευτές και οι χορεύτριες...» ή «στο καλλιτεχνικό πατινάζ, γυναίκες και άνδρες χορευτές...»

γ) να σχολιάζει θετικά τις περιπτώσεις που οι συγγραφείς 'δίνουν φωνή' και στα δύο φύλα. 'Όταν για παράδειγμα συναντούν την πρόταση «Φίλοι/ες μαθητές/ιες ... οι αναζητήσεις σας μας απασχόλησαν τόσες πολλές φορές που σχεδόν μας γίνετε γνώριμοι/ες και οικείοι/ες» (ΦΑ2: vii), ο καθηγητής ή η καθηγήτρια μπορεί να επισημάνει ότι είναι πολύ θετικό που οι συγγραφείς χρησιμοποιούν διπλό γραμματικό τύπο για τα άρθρα και τις καταλήξεις. 'Η όταν συναντούν την πρόταση «μια μαθήτρια διατύπωσε την αντίθετη άποψη ...» (XB1: 47) ο καθηγητής ή η καθηγήτρια μπορεί να σχολιάσει: «Οι συγγραφείς εδώ 'δίνουν φωνή' και στις μαθήτριες. Τις κάνουν όχι μόνον ορατές αλλά και με άποψη και θάρρος να τη διατυπώνουν και όταν δεν είναι σύμφωνη με την άποψη των άλλων. Είναι κρίμα που δεν υπάρχουν στο βιβλίο και άλλες πολλές περιπτώσεις σαν αυτή δίκαιης μεταχείρισης των δύο φύλων.»

2. Χρήση των λέξεων: «άνθρωπος», «παιδί»

Συχνά χρησιμοποιούνται στα εγχειρίδια λέξεις όπως 'άνθρωποι', 'παιδιά' που εκφράζουν σύνολα ανθρώπων (άνθρωποι είναι άνδρες και γυναίκες, άτομα κάθε ηλικίας, χρώματος, φυσικής κατάστασης και παιδιά είναι νέα αγόρια και κορίτσια κάθε ηλικίας, χρώματος, φυσικής κατάστασης) και υπονοούνται ή απεικονίζονται μόνον άτομα του ανδρικού φύλου. Έτσι ο άνθρωπος ταυτίζεται με τον άνδρα και το παιδί με το αγόρι και διαμορφώνεται η αντίληψη ότι η γυναίκα ή το κορίτσι είναι λιγότερο σημαντικά ή αξιόλογα.

Αναφορές

Φυσική Α τάξης 1^{ου} κύκλου

«Πιστεύουμε στον καθοριστικό ρόλο του συνάδελφου της μάχιμης εκπαίδευσης. Του ανθρώπου που θα παραλάβει το άψυχο κείμενο ...» (ΦΑ1: 7)

«στο κιβώτιο που σέρνουν τα δύο παιδιά ...» (ΦΑ1: 46)

«αν αντί των παιδιών ένας άνδρας ασκούσε μια δύναμη F ...» (ΦΑ1: 46)

«Το παιχνίδι που διεκδικούν τα δύο παιδιά ...θα το κερδίσει εκείνο το παιδί ...» (ΦΑ1: 46)

«Ο άνθρωπος όμως που στέκεται στο πεζοδρόμιο ...» (ΦΑ1: 93)

«Οδηγός αυτοκινήτου αντιλαμβάνεται έναν άνθρωπο ...» (ΦΑ1: 118)

«Επίδραση της επιτάχυνσης a στον άνθρωπο» (ΦΑ1: 137)

«Άνθρωπος μάζας ...» (ΦΑ1: 141)

«Το παιδάκι στην εικόνα ...» (ΦΑ1: 142)

«Όταν αρχίσει να βαδίζει ο άνθρωπος, η βάρκα ...» (ΦΑ1: 155)

Όλα τα παραδείγματα που αναφέρθηκαν πιο πάνω συνοδεύονται από σκίτσα, εικόνες ή φωτογραφίες που απεικονίζουν άνδρα/ες για τις περιπτώσεις που στο κείμενο γίνεται αναφορά σε άνθρωπο/ανθρώπους και αγόρι/α για τις περιπτώσεις που στο κείμενο γίνεται αναφορά σε παιδί/ά.

Φυσική Α τάξης 2^{ου} κύκλου

Απεικονίζεται σε σκίτσο ένα αγόρι, ενώ στον υπότιτλο διαβάζουμε: «Η διάθλαση ... δημιουργεί στον άνθρωπο την ψευδαίσθηση ...» (ΦΑ2: 114)

Απεικονίζεται σε σκίτσο το πρόσωπο ενός αγοριού, ενώ στον υπότιτλο διαβάζουμε: «Σχηματική παράσταση που απεικονίζει τη διάδοση των κυμάτων ήχου από το διάφραγμα του μεγαφώνου έως το αυτί του ανθρώπου» (ΦΑ2: 136)

Σε σκίτσο απεικονίζονται δύο άνδρες να κοιτάζουν πυροτεχνήματα, ενώ στο κείμενο διαβάζουμε: «Τον ήχο από την έκρηξη του πυροτεχνήματος ακούνε οι δύο άνθρωποι ... Ο άνθρωπος 1 ...» (ΦΑ2: 142)

«Ρωτήστε γνωστούς, συγγενείς και φίλους εάν έχουν κάνει ποτέ υπερηχογράφημα. Καταγράψτε σε έναν πίνακα τον αριθμό των ανθρώπων που έχουν κάνει ...» (ΦΑ2: 153)

Φυσική Β τάξης 1^{ου} κύκλου

«Μια διασκέδαση ... είχε να κάνει με τους 'ηλεκτρισμένους' ανθρώπους. Έπειθαν μικρά παιδιά ...» (ΦΒ1: 81) (Στο παράπλευρο σκίτσο, απεικονίζεται ένα αγόρι ανάμεσα σε άνδρες)

Σε τίτλο κεφαλαίου διαβάζουμε: «Ένας σημερινός άνθρωπος ...» (ΦΒ1: 145-6). Στο κείμενο όμως διαπιστώνουμε ότι ο άνθρωπος αυτός είναι γένους αρσενικού: «Το πρωί θα τον ξυπνήσει το ηλεκτρικό του ξυπνητήρι ... θα ανοίξει την τηλεόρασή του ...».

Σχολιασμός

Στα συγκεκριμένα παραδείγματα, και σε άλλες περιπτώσεις στα σχολικά εγχειρίδια, παρατηρείται ότι σε γλωσσικό επίπεδο υπολανθάνει η ταύτιση του «ανθρώπου» με τον «άνδρα» και σε κοινωνικό επίπεδο, στο πεδίο των ρόλων, η ταύτιση του άνδρα με άτομο δραστήριο και με ενδιαφέροντα, άτομο που μπορεί να βρίσκει λύσεις σε δύσκολα προβλήματα. Παρατηρείται επίσης η ταύτιση του «παιδιού» με το «αγόρι» ενώ η αναφορά σε εκπροσώπους θηλυκού γένους γίνεται με την ειδική αναφορά σε «κορίτσι».

Προτάσεις

Τα σχολικά εγχειρίδια μπορούν να χρησιμοποιούν τις λέξεις «άνθρωπος/οι» και «παιδί/ιά», έτσι ώστε να μη δημιουργείται ασάφεια ή συγκεκριμένη εικόνα για το φύλο στο οποίο αναφέρεται και να αποφεύγεται η αμφισημία άνθρωπος=ανθρώπινο είδος και άνθρωπος=ενήλικος άνδρας. Όταν είναι ανάγκη να δηλωθεί το ανθρώπινο είδος μπορεί να χρησιμοποιηθεί αυτή ακριβώς η έκφραση αντί της λέξης «άνθρωπος», όταν είναι ανάγκη να δηλωθεί το ανδρικό φύλο τότε να χρησιμοποιείται η λέξη «άνδρας/ες» αντί της λέξης «άνθρωπος» και όταν είναι ανάγκη να δηλωθεί ένα σύνολο ατόμων, ανδρών και γυναικών, τότε να χρησιμοποιούνται οι λέξεις «άνδρες και γυναίκες» ή αν χρησιμοποιείται η λέξη «άνθρωποι», στην εικόνα που συνοδεύει το κείμενο να υπάρχουν άτομα και των δύο φύλων. Το ίδιο ισχύει και για τη λέξη «παιδί/ιά».

Παρεμβάσεις

Τι μπορούν να κάνουν οι εκπαιδευτικοί που διαπιστώνουν στα σχολικά εγχειρίδια αυτού του είδους στερεότυπα; Μπορούν:

- a) Να εξηγήσουν στα παιδιά ότι όταν χρησιμοποιούμε ή διαβάζουμε τη λέξη άνθρωπος θα πρέπει να φέρνουμε στο νου μας το ανθρώπινο είδος, δηλαδή κάθε άνθρωπο, ανεξάρτητα από φύλο, χρώμα, καταγωγή, και ηλικία. Το ανθρώπινο είδος δεν εκπροσωπείται κατ' ανάγκην από λευκό άνδρα. Το ίδιο θα μπορούσε να είναι και μια λευκή ή έγχρωμη γυναίκα ή ένας έγχρωμος άνδρας.

3. Ονομαστικές αναφορές

Όταν τα παραδείγματα, τα προβλήματα και οι υπότιτλοι εικόνων αναφέρονται σε άνδρες και αγόρια χρησιμοποιούνται συνήθως ονόματα. Για παράδειγμα, «Πόσα χρήματα πήρε ο Κώστας;» (MB1: 34). Λιγότερο συχνά γίνεται κάτι αντίστοιχο όταν πρόκειται για γυναίκες. Στην περίπτωση τους αναφέρονται συχνά σε σχέση με το ρόλο τους στην οικογένεια.

Αναφορές

Μαθηματικά Α τάξης 1^{ου} κύκλου

«Αν ο Νίκος δώσει 10 ευρώ στο Γιώργο, τότε ο Γιώργος θα έχει 3-πλάσια χρήματα από το Νίκο. Αν ο Γιώργος δώσει ...» (MA1: 106)

Μαθηματικά Β τάξης 1^{ου} κύκλου

«Ο Κώστας για την επιτυχία του στο διαγωνισμό της Ελληνικής Μαθηματικής Εταιρείας ...» (MB1: 36)

«το ύψος του Γιάννη είναι. ...» (MB1: 73)

Φυσική Α τάξης 1^{ου} κύκλου

«η Δόμνα έχει βάρος ... ο Νότης έχει βάρος ... και ο Αλέξανδρος έχει βάρος ... Πόσο βάρος έχει ο Αλέξανδρος;» (ΦΑ1: 76)

Φυσική Β τάξης 1^{ου} κύκλου

«Ο Νίκος πειραματίζεται ...» (ΦΒ1: 173)

«Ο Γιώργος πειραματίστηκε ...» (ΦΒ1: 173)

Σχολιασμός

Το γεγονός ότι οι άνδρες τις περισσότερες φορές εμφανίζονται στα εγχειρίδια με το όνομά τους ενώ οι γυναίκες με έναν από τους στερεότυπους κοινωνικούς τους ρόλους, ενισχύει την αντίληψη ότι οι γυναίκες ζουν και υπάρχουν, αποκτούν πρόσωπο και φωνή κυρίως δια μέσου άλλων (συνήθως ανδρών) και όχι ως ολοκληρωμένες,

αυθύπαρκτες προσωπικότητες. Ενισχύει το στερεότυπο ότι η συμμετοχή της γυναίκας στο κοινωνικό σύνολο αναγνωρίζεται κυρίως μέσα στην οικογένεια.

Προτάσεις

Τα σχολικά εγχειρίδια θα μπορούσαν να χρησιμοποιούν στον ίδιο βαθμό ανδρικά και γυναικεία ονόματα καθώς και άνδρες και γυναίκες σε ρόλους στην οικογένεια.

4. Σημσιολογικά στερεότυπα

Στα σχολικά εγχειρίδια χρησιμοποιούνται λέξεις που παραπέμπουν σε στερεότυπους ρόλους και σχέσεις των δύο φύλων. Έτσι ενώ, για παράδειγμα, η θέση της γυναίκας παρουσιάζεται σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα μέσα στο σπίτι και στην οικογένεια εντούτοις ο πατέρας προβάλλεται ως οικογενειάρχης. Ο πατέρας δηλαδή είναι αυτός που έχει την ευθύνη, είναι 'ο αρχηγός' της οικογένειας. Η μητέρα και τα παιδιά βρίσκονται υπό την προστασία του.

Αναφορές

Φυσική Α τάξης 1^{ου} κύκλου

«Τετραμελής οικογένεια (γονείς, γιος και κόρη) επιχειρεί να ζυγιστεί ... Πρώτος ανεβαίνει ο πατέρας ... Μετά το ανέβασμα των 3 υπολοίπων μελών ...» (ΦΑ1: 215)

Σχολιασμός

Ο πατέρας ξεχωρίζει, ενώ τα υπόλοιπα μέλη θεωρούνται αδιαφοροποιητή ομάδα.

Προτάσεις

Ισότιμη παρουσία και της μητέρας ως προτύπου στην καθημερινή οικογενειακή ζωή.

Φυσική Α τάξης 2^{ου} κύκλου

Για την παρουσίαση της διάθλασης απεικονίζεται η μορφή ενός άνδρα και μιας λουόμενης γυναίκας στην παραλία, όπου σημειώνεται με κόκκινη γραμμή η πορεία του βλέμματος του άνδρα προς τα πόδια της γυναίκας, ενώ ο υπότιτλος γράφει: «Τα

πόδια μιας λουόμενης φαίνονται να έχουν κοντύνει». Επίσης, στο ίδιο κείμενο διαβάζουμε: «Τα μάτια του παρατηρητή ...» (ΦΑ2: 219)

Σχολιασμός

Ο άνδρας, για μια ακόμα φορά, είναι αυτός που βλέπει/παρτηρεί και η γυναίκα αποτελεί το αντικείμενο της θέασης.

Προτάσεις

Παρουσίαση της διάθλασης του φωτός με ά-φυλα σκίτσα/αναφορές.

Χημεία Α τάξης 1^{ου} κύκλου

«της φύσης, αυτής της σπλαχνικής μητέρας ...» (ΧΑ1: 41)

Σχολιασμός

Με το συσχετισμό φύσης-μητέρας επιτυγχάνεται και η φυσιοποίηση της γυναίκας, και συνακόλουθα της μητρότητας.

Προτάσεις

Να απαλειφθούν αυτού του είδους οι παρομοιώσεις..

2. Επαγγέλματα

Ο αριθμός των επαγγελματιών ενασχολήσεων στις οποίες εμφανίζονται άνδρες είναι πολύ μεγαλύτερος από τον αριθμό των επαγγελματιών ενασχολήσεων στις οποίες εμφανίζονται γυναίκες.

Αναφορές

Μαθηματικά Α τάξης 1^{ου} κύκλου

«Πόσοι είναι οι εργαζόμενοι στο συνεργείο ...» (ΜΑ1: 25)

«στους υπαλλήλους των γραφείων» (ΜΑ1: 25)

«Σε ένα μηχανουργείο εργάζονται 15 τοναδόροι, 4 τρυπανιστές ...» (ΜΑ1: 27)

«Ένας καταστηματάρχης ηλεκτρικών ειδών ...» (ΜΑ1: 27)

«Ένας έμπορος υφασμάτων...» (ΜΑ1: 110)

«Ένας πλανόδιος μικροπωλητής ...» (ΜΑ1: 146)

«Ένας αγρότης ...» (ΜΑ1: 147, 153), «Ένας τοπογράφος ...» (ΜΑ1: 276)

Μαθηματικά Α τάξης 2^{ου} κύκλου

«Ο βιομήχανος ...» (ΜΑ2: 18)

«Σε ένα εργοστάσιο έχουμε 100 εργάτες. .. 12 προϊσταμένους. .. 2 γενικούς διευθυντές ...» (ΜΑ2: 80)

«Ένας οικονομολόγος ...» (ΜΑ2: 190), «ένας επιχειρηματίας ...» (ΜΑ2: 190)

«Ένας καπετάνιος ιστιοπλοϊκού ...» (ΜΑ2: 208)

Εικόνα γυναίκας ιατρού κατά τη λήψη υπερηχογραφήματος σε έγκυο (ΦΑ2: 154)

Μαθηματικά Β τάξης 1^{ου} κύκλου

«Ο εργολάβος ...» (ΜΒ1: 158)

«Ένας σιδηρουργός ...» (ΜΒ1: 167)

Φυσική Α τάξης 1^{ου} κύκλου

«Ακροβάτης ...» (ΦΑ1: 119), «Ο αστροναύτης ...» (ΦΑ1: 133)

«Οι αλεξιπτωτιστές των Ειδικών Δυνάμεων ...» (ΦΑ1: 147)

«Ένας ναύτης ...» (ΦΑ1: 154), «Ο τρυγητής ...» (ΦΑ1: 253)

«ο δύτες ...» (ΦΑ1: 259, 308, 311)

Εικόνα ενός άνδρα διαιτητή ποδοσφαίρου (ΦΑ1: 17)

Εικονίζονται δύο εργάτες με τροχαλίες να κατεβαίνουν σε ένα όρυγμα (ΦΑ1: 192)

Απεικονίζεται ένας εργάτης να χειρίζεται μηχανήμα εργοταξίου (ΦΑ1: 216)

Φυσική Β τάξης 1^{ου} κύκλου

«Ένας θαλασσοπόρος ...» (ΦΒ1: 75)

«ενός υψίφωνων τραγουδιστή της όπερας ...» (ΦΒ1: 240)

Χημεία Β τάξης 1^{ου} κύκλου

Σε εργοστάσιο ανακύκλωσης πλαστικών στην Ιαπωνία, ο εργάτης που απεικονίζεται είναι άνδρας (ΧΒ1: 130)

Σχολιασμός

Οι επαγγελματικές αναφορές αφορούν και πάλι στους άνδρες. Αν και οι γυναίκες έχουν εισέλθει επιτυχώς στους στερεοτυπικά «ανδρικούς» επαγγελματικούς χώρους δραστηριοποίησης τα τελευταία χρόνια, τα εγχειρίδια φαίνεται να μην έχουν πρόθεση να προβάλλουν ένα τόσο σπουδαίο κοινωνικό επίτευγμα.

Πρόταση

Επιβάλλεται η χρήση παραδειγμάτων στα οποία προβάλλεται η εκπροσώπηση των γυναικών σε παραδοσιακά «ανδρικούς» επαγγελματικούς χώρους, καθώς τα έμφυλα επαγγελματικά στεγανά των περασμένων δεκαετιών τείνουν να ξεπεραστούν.

Αναφορές

Χημεία Α τάξης 1^{ου} κύκλου

«Στο εργαστήριο ενός μεγάλου εργοστασίου ορείχαλκου άνδρες και γυναίκες είναι απασχολημένοι με διάφορες εργασίες. Ο ένας κάνει ηλεκτρικές μετρήσεις και κρατάει σημειώσεις. Ένας άλλος συγκρίνει τα χρώματα διαφόρων υγρών σε δοκιμαστικούς σωλήνες. Τέλος, ένας τρίτος –χημικός– γράφει μια έκθεση και τη δείχνει στον διευθυντή του εργοστασίου» (ΧΑ1: 9-10). Στη συνέχεια, διατυπώνεται η ερώτηση: «Γιατί ο διευθυντής βασίστηκε στην εργασία του χημικού;» (ΧΑ1: 10).

Σχολιασμός

Αν και σε ένα εργοστάσιο βαριάς βιομηχανίας, που στερεοτυπικά θεωρείται «ανδρικός» επαγγελματικός χώρος, εμφανίζονται να εργάζονται και τα δύο φύλα, τελικά τους επιστημονικούς ρόλους των μετρήσεων και των πειραματισμών, καθώς και της διεύθυνσης, τους αναλαμβάνουν άνδρες. Επίσης, φαίνεται ότι η απόφαση ενός διευθυντή, μόνο στην εργασία ενός άνδρα θα μπορούσε να στηριχθεί.

Προτάσεις

Να αναφέρονταν γυναίκες χημικοί και ερευνήτριες, ώστε να μην ξενίζει η εμπλοκή των γυναικών στους στερεοτυπικά διαχωρισμένους επαγγελματικά επιστημονικούς χώρους. Επιπλέον, είναι αναγκαία και η παρουσία των γυναικών σε διευθυντικές θέσεις και η παρουσίαση των αντίστοιχων αποφάσεων που εκπορεύονται από αυτές

Αναφορές

Φυσική Α τάξης 1^{ου} κύκλου

Απεικονίζεται ένας εργάτης, σε σκίτσο, να φορτώνει ένα κιβώτιο σε ένα φορτηγό και πιο κάτω δύο οικοδόμοι να ανυψώνουν ένα σώμα (ΦΑ1: 50)

Δύο εργάτες μεταφέρουν ένα βάρος (ΦΑ1: 75)

Σχολιασμός

Απεικονίζονται άνδρες στο στερεοτυπικό ανδρικό επάγγελμα του εργάτη, ενώ δεν πρέπει να είναι εντελώς τυχαίο το ότι οι ενότητες αναφέρονται στην έννοια των δυνάμεων. Προφανώς, θεωρήθηκε από τη συγγραφική ομάδα, πως στερεοτυπικά “ανδρικά” επαγγέλματα, όπως αυτά του εργάτη, θα μπορούσαν να αποδώσουν καλύτερα αυτές τις έννοιες.

Πρόταση

Η απεικόνιση και γυναικών εργατριών ή/και η χρήση ά-φυλων σκίτσων.

3. Δραστηριότητες

Άνδρες και γυναίκες, αγόρια και κορίτσια εμφανίζονται σε διάφορες δραστηριότητες μέσα και έξω από το σπίτι, σε δραστηριότητες που έχουν ψυχαγωγικό, οικονομικό ή κοινωνικό περιεχόμενο. Και στη συγκεκριμένη κατηγορία παρατηρείται σαφής διαχωρισμός των δραστηριοτήτων στις οποίες εμπλέκονται άνδρες/αγόρια και σ' αυτές που παίρνουν μέρος γυναίκες/κορίτσια.

1. Οικιακές δραστηριότητες

Τα δύο φύλα εμφανίζονται σε διάφορες δραστηριότητες στο χώρο του σπιτιού και σε σχέση με την οικογένεια.

Αναφορές

Μαθηματικά Α τάξης 1^{ου} κύκλου

«άλλος είναι ο ρόλος του βάρους για τη φορτωμένη με ψώνια νοικοκυρά ...» (ΜΑ1: 183)

Φυσική Β τάξης 1^{ου} κύκλου

«Ο Galvani ετοιμάζε ο ίδιος φαγητό για την άρρωστη γυναίκα του, η οποία τρελαινόταν για βατραχοπόδαρα» (ΦΒ1: 144)

Σχολιασμός

Το νοικοκυριό παρουσιάζεται ως γυναικεία δραστηριότητα, ενώ σε μία περίπτωση το στερεότυπο αυτό φαίνεται –αρχικά– να καταρρέει, αφού ο άνδρας –και μάλιστα επιστήμονας– μαγειρεύει για τη γυναίκα του, αλλά μήπως για τη συμπεριφορά αυτή υπάρχει το «δικαιολογητικό» της ασθενούς συζύγου;

Πρόταση

Εναλλαγή ρόλων για την προσφορά διαφορετικών προτύπων.

Αναφορά

Φυσική Α τάξης 1^{ου} κύκλου

Απεικονίζεται ένα κορίτσι με αμαξίδιο που μεταφέρει χρώμα. Στο κείμενο διαβάζουμε: «Μια κοπέλα κουβαλάει χρώμα για τον κήπο της με το καρτσάκι ...» (ΦΑ1: 86).

Σχολιασμός

Το παράδειγμα είναι έτσι διατυπωμένο ώστε να «επιβεβαιωθεί» ότι οι αναγνώστες και οι αναγνώστριες δεν κατανόησαν λανθασμένα, θεωρώντας το κορίτσι ως εργάτρια οικοδομής.

Πρόταση

Η παραπάνω αναφορά θα μπορούσε να καταγράψει δραστηριότητα σε επαγγελματικό χώρο.

2. Οικονομικές δραστηριότητες

Τα δύο φύλα εμφανίζονται σε δραστηριότητες σχετικές με χρηματικές συναλλαγές. Άνδρες και γυναίκες αγοράζουν ή πωλούν, κερδίζουν ή χάνουν χρήματα, ξοδεύουν ή αποταμιεύουν, πληρώνονται ή πληρώνουν χρήματα.

Αναφορές

Μαθηματικά Α τάξης 1^{ου} κύκλου

«Αν ο Νίκος δώσει 10 ευρώ στο Γιώργο, τότε ο Γιώργος θα έχει 3-πλάσια χρήματα από το Νίκο. Αν ο Γιώργος δώσει ...» (ΜΑ1: 106)

Μαθηματικά Β τάξης 1^{ου} κύκλου

«Καταθέτει κάποιος στην τράπεζα κεφάλαιο 6000 ευρώ ...» (ΜΒ1: 34)

«Κάποιος κάνει ασφάλεια ζωής ... Πόσα χρήματα θα πάρει ο ασφαλισμένος;» (ΜΒ1: 34)

«Παππούς κατάθεσε την ημέρα γέννησης της εγγονής του 100 € με επιτόκιο 4% ... Μετά από 20 χρόνια η εγγονή έκανε την ανάληψη των χρημάτων. Πόσα χρήματα πήρε;» (ΜΒ1: 34)

«Για την αγορά αυτοκινήτου κόστους 13.350 € κάποιος δίνει προκαταβολή ...» (ΜΒ1: 35)

«Ποσό ενός εκατομμυρίου θα τοκιστεί ... ανάλογα με την επιθυμία του καταθέτη» (ΜΒ1: 36)

«σκέφτηκε να πουλάει το προϊόν του σε πελάτες και να προσφέρει χρηματική αμοιβή σε όποιον απ' αυτούς φέρνει μέσα σ' ένα μήνα τρεις νέους πελάτες» (ΜΒ1: 51)

Σχολιασμός

Με τις οικονομικές δραστηριότητες εμφανίζονται να ασχολούνται αποκλειστικά και μόνο οι άνδρες. Η κατοχή χρημάτων και η διακίνησή τους παρουσιάζεται αποκλειστικά ως ανδρικό ζήτημα.

Πρόταση

Ασφαλώς το εγχειρίδιο, απεικονίζοντας και τη σύγχρονη πραγματικότητα, θα μπορούσε να εμφανίζει και γυναίκες σε οικονομικές δραστηριότητες. Επίσης, θα μπορούσαν τα παραδείγματα να μην αναφέρονται σε γραμματικό γένος, όπως για παράδειγμα: «Για την αγορά αυτοκινήτου κόστους 13.350 ευρώ δίδεται προκαταβολή ...».

Αναφορές

Μαθηματικά Α τάξης 1^{ου} κύκλου

«ο ιδιοκτήτης ...» (ΜΑ1: 27)

«Ένας πατέρας έχει ένα τριγωνικό οικόπεδο και θέλει να το μοιράσει στους δύο γιους του» (ΜΑ1: 282).

Σχολιασμός

Κάτοχοι της περιουσίας αναδεικνύονται οι άνδρες, οι οποίοι φροντίζουν να τη μεταβιβάσουν στα αγόρια τους.

Προτάσεις

Τα σχολικά εγχειρίδια θα μπορούσαν να αποφύγουν αυτό το διαχωρισμό δραστηριοτήτων των δύο φύλων και να εμφανίζουν γυναίκες και άνδρες σε ίδιου τύπου δραστηριότητες. Ασφαλώς υπάρχουν σήμερα πολλές γυναίκες που αγοράζουν το αυτοκίνητό τους με τις δικές τους οικονομικές δυνάμεις, που αποταμιεύουν χρήματα, παίρνουν δάνεια, αγοράζουν ακίνητα. Άνδρες και γυναίκες αναλαμβάνουν ευθύνες και πρωταγωνιστικούς ρόλους, συμμετέχουν στο δημόσιο και έχουν το ρόλο τους στον ιδιωτικό βίο. Επιβάλλεται λοιπόν η παραδειγματική παρουσία των γυναικών στους αυστηρά ανδροκρατούμενους χώρους της οικονομίας, της ιδιοκτησίας και της επιχειρηματικότητας.

3. Ψυχαγωγικές δραστηριότητες

Πρόκειται για δραστηριότητες στις οποίες συμμετέχουν τα δύο φύλα όχι από υποχρέωση αλλά από επιλογή τους με στόχο την προσωπική ή οικογενειακή τους ευχαρίστηση.

Αναφορές

Μαθηματικά Α τάξης 2^{ου} κύκλου

«Στις καλοκαιρινές διακοπές φθάνουν στο νησί 60 τουρίστες ...» (ΜΑ2: 98)

«Ο δρομέας ακολουθεί χωρίς ιδιαίτερη προσπάθεια τις στροφές της διαδρομής» (ΜΑ2: 175)

«ενός αθλητή που τρέχει στον μαραθώνιο ...» (ΜΑ2: 211)

Φυσική Α τάξης 1^{ου} κύκλου

«Οι αθλητές τρέχουν στους στίβους ...» (ΦΑ1: 90)

«Ο παγοδρόμος ...» (ΦΑ1: 94, 309)

«Η αθλήτρια ...» (ΦΑ1: 97), «οι αθλητές του μπάσκετ ...» (ΦΑ1: 147)

«Ένας χιονοδρόμος ...» (ΦΑ1: 157), «Ένας αθλητής του 'καράτε' ...» (ΦΑ1: 160)

«στο δρόμο 800m γυναικών ...» (ΦΑ1: 246)

Απεικονίζονται σε φωτογραφίες άνδρες αθλητές, σε αθλήματα όπως το άλμα εις

ύψος (ΦΑ1: 79, 147), ο αγώνας δρόμου (ΦΑ1: 90), ο δρόμος (ΦΑ1: 117), το ποδόσφαιρο (ΦΑ1: 147), η καλαθοσφαίριση (ΦΑ1: 147), το σκι (ΦΑ1: 147, 254), το καράτε (ΦΑ1: 160), το χόκεϊ επί πάγου (ΦΑ1: 254)

Σκίτσο ενός άνδρα αλεξιπτωτιστή (ΦΑ1: 64).

Εικόνα με άφυλο σώμα. Ωστόσο, στον υπότιτλο διαβάζουμε: «Αθλητής σε περιστροφική κίνηση» (ΦΑ1: 235)

Φυσική Α τάξης 2^{ου} κύκλου

Απεικονίζεται σε φωτογραφία άνδρας να κάνει surfing σε μεγάλα κύματα (ΦΑ2: εξώφυλλο, 93)

Σχολιασμός

Αν και οι γυναίκες έχουν εισέλθει επιτυχώς στο χώρο του αθλητισμού, οι αναφορές σε γυναίκες αθλήτριες απουσιάζουν από τα εγχειρίδια.

Προτάσεις

Ισότιμη παρουσίαση γυναικών αθλητριών σε όλα τα αγωνίσματα και πολύ περισσότερο σ' αυτά που δε θεωρούνται στερεοτυπικά ως «γυναικεία».

4. Διάσημα πρόσωπα

Τα σχολικά εγχειρίδια γενικά δεν έχουν πολλές αναφορές σε διάσημα πρόσωπα της ελληνικής ή της παγκόσμιας παλαιότερης και σύγχρονης ιστορίας. Από τα παραδείγματα που αναφέρονται λείπουν σχεδόν τελείως αναφορές σε γυναικεία πρόσωπα.

Αναφορές

Μαθηματικά Α τάξης 1^{ου} κύκλου

«Η ιδέα αυτή (γραφική παράσταση συνάρτησης) ανήκει στο Γάλλο φιλόσοφο Ντεκάρτ ή Καρτέσιο ...» (ΜΑ1: 163)

«Η Τριγωνομετρία είναι δημιουργημα της Ελληνιστικής περιόδου με πρωταγωνιστές τον Ίππαρχο, τον Μενέλαο και τον Πτολεμαίο» (ΜΑ1: 260)

«Ο Αρχιμήδης υπολόγισε με αρκετή ακρίβεια το π ...» (ΜΑ1: 293)

«Πυθαγόρειο θεώρημα» (ΜΑ1: 136)

«κλίμακες Κελσίου (C) και Φαρενάιτ (F)» (ΜΑ1: 158)

«Καρτεσιανό σύστημα αναφοράς» (ΜΑ1: 163)

Εικόνα του R. Descartes (ΜΑ1: 163), Εικόνα του G. Cantor (ΜΑ1: 193)

Εικόνα του J. Venn (ΜΑ1: 196), Εικόνα του Πυθαγόρα (ΜΑ1: 254)

Εικόνα του Ίππαρχου (ΜΑ1: 260), Εικόνα του Πτολεμαίου (ΜΑ1: 260)

Εικόνα του Αρχιμήδη (ΜΑ1: 293)

Φυσική Α τάξης 1^{ου} κύκλου

«Σύμφωνα με τον Einstein (Αϊνστάιν) ...» (ΦΑ1: 9)

Εικόνα «του εργαστηρίου Φυσικής του Πολυτεχνείου της Ζυρίχης την εποχή που φοιτούσε σε αυτό ο Αϊνστάιν» (ΦΑ1: 10)

Εικόνα του Νεύτωνα, με τον υπότιτλο: «Άγγλος μαθηματικός, φυσικός και φιλόσοφος, καθηγητής του Πανεπιστημίου Cambridge» (ΦΑ1: 54)

Εικόνα του Αριστοτέλη, με τον υπότιτλο: «Στο έργο του έχει στηριχθεί ολόκληρος ο δυτικός πολιτισμός» (ΦΑ1: 103)

Εικόνα του Joule (ΦΑ1: 187), Εικόνα του Pascal (ΦΑ1: 265)

Εικόνα του Αρχιμήδη (ΦΑ1: 274), Εικόνα του Torricelli (ΦΑ1: 278)

«Ο 3^{ος} νόμος του Νεύτωνα» (ΦΑ1: 54), «Η αρχή του Pascal» (ΦΑ1: 263)

«Αρχή του Αρχιμήδη» (ΦΑ1: 272), «το πείραμα Torricelli» (ΦΑ1: 278)

Φυσική Α τάξης 2^{ου} κύκλου

«τα αποκαλυπτικά πειράματα του Faraday ...» (ΦΑ2: 3), «Δύναμη Laplace» (ΦΑ2: 8)

«θερμοκρασία Curie, προς τιμή του Γάλλου φυσικού Pierre Curie» (ΦΑ2: 29)

«νόμου του Faraday» (ΦΑ2: 46)

«ονομάζεται 1henry (1H) προς τιμή του Αμερικανού φυσικού Henry» (ΦΑ2: 50)

«το νόμο του Ohm» (ΦΑ2: 68), «φαινόμενο Joule» (ΦΑ2: 72)

«Η κλίμακα Richter» (ΦΑ2: 127)

«σταθερά δράσης του Πλάνκ (Planck), προς τιμή του θεμελιωτή της κβαντικής θεωρίας» (ΦΑ2: 187)

«απασχόλησε διάσημους φιλοσόφους και επιστήμονες, όπως ο Leonardo da Vinci και ο Einstein ...» (ΦΑ2: 97)

«τα τραγούδια των Metallica» (ΦΑ2: 133)

«σε ήχους μουσικής του Μπαχ, των Iron Maiden ή του Σαββόπουλου» (ΦΑ2: 164)

«ο Τσε Γκεβάρα ...» (ΦΑ2: 168)

«Οι ακτίνες X ... Ανακαλύφθηκαν τυχαία από τον Roentgen ...» (ΦΑ2: 172)

«Ο Νήλ Άρμστρονγκ ήταν ο πρώτος άνθρωπος που περπάτησε στη Σελήνη» (ΦΑ2: 176)

«η αυθεντία όμως του Νεύτωνα ήταν τόσο μεγάλη ...» (ΦΑ2: 186)

Εικόνα του Hans Christian Oersted, με σύντομο βιογραφικό του (ΦΑ2: 3)

Αποφθέγματα (μοτό) από τον Οδυσσέα Ελύτη (ΦΑ2: viii, 7, 65, 91, 95, 103, 106, 110, 115, 159, 171, 174, 215, 224, 239, 255, 261, 263, 267, 281), από τον Einstein (ΦΑ2: 108), από τον Αρχιμήδη (ΦΑ2: 123), από τον Απόστολο Παύλο (ΦΑ2: 133), από το Σεφέρη (ΦΑ2: 139, 162), από τον Καρούζο (ΦΑ2: 143, 168), από τον Feynman (ΦΑ2: 185), από τον Τέννισον (ΦΑ2: 188), από τον Ήρωνα τον Αλεξανδρέα (ΦΑ2: 193), από τον Αισχύλο (ΦΑ2: 197), από τον Ανδρέα Κάλβο (ΦΑ2: 217), από τον Blake (ΦΑ2: 235), από τον Snyder (ΦΑ2: 242), από το Νίκο Καζαντζάκη (ΦΑ2: 259), από τον Πλάτωνα (ΦΑ2: 275), από τον Eliot (ΦΑ2: 279), από το Λόρδο Κέλβιν (ΦΑ2: 287) και από το Νικηφόρο Βρεττάκο (ΦΑ2: 292, 296)

Φυσική Β τάξης 1^{ου} κύκλου

«νόμος Coulomb» (ΦΒ1: 85)

«ονομάζεται 1 Farad (1F) προς τιμή του Άγγλου φυσικού Michael Faraday» (ΦΒ1: 117)

«ονομάζεται 1 Ampere (προς τιμήν του Γάλλου φυσικού Andre Ampere)» (ΦΒ1: 150)

«ονομάζεται και Hertz, προς τιμήν του Γερμανού Φυσικού» (ΦΒ1: 202)

«ο Robert Boyle, που ανακάλυψε τον ομώνυμο νόμο για τα αέρια» (ΦΒ1: 80)

«ο Copernicus, που πρότεινε την επαναστατική, για την εποχή του, άποψη ότι η γη κινείται γύρω από τον ήλιο» (ΦΒ1: 80-1)

«η 'προχθεσινή' φαντασία του Ιουλίου Βερν είναι σημερινή πραγματικότητα» (ΦΒ1: 113)

«Τα αλεξικέραυνα, που επινοήθηκαν από τον Benjamin Franklin ...» (ΦΒ1: 129)

Εικόνα του Φραγκλίνου, συνοδευόμενη από σύντομο βιογραφικό του (ΦΒ1: 83)

Εικόνα με το Φραγκλίνο σε εκτέλεση πειράματος (ΦΒ1: 128)

Σκίτσο του Luigi Galvani να πειραματίζεται (ΦΒ1: 144)

Σκίτσο του Michael Faraday να διδάσκει (ΦΒ1: 145)

Χημεία Α τάξης 1^{ου} κύκλου

«Ο Θαλής ο Μιλήσιος ... είναι ο πρώτος που μελέτησε προβλήματα αναφορικά με το Σύμπαν» (ΧΑ1: 10)

«Ο Lavoisier στο βιβλίο του 'Στοιχειώδες εγχειρίδιο Χημείας' ...» (ΧΑ1: 53)

Εικόνα του Dimitri Ivanowitsch Mendeleev, με τον υπότιτλο: «Ο θεμελιωτής του Π.Π. (Περιοδικού Πίνακα) των στοιχείων» (ΧΑ1: 49)

Χημεία Β τάξης 1^{ου} κύκλου

«σταθερά Avogadro. .. αριθμός Avogadro» (ΧΒ1: 17)

«Κανόνας του Markonnikov» (ΧΒ1: 118) Εικόνα του Δημόκριτου (ΧΒ1: 13)

Εικόνα του Amedeo Avogadro (ΧΒ1: 17)

Σκίτσο του «Michael Faraday στο εργαστήριό του» (ΧΒ1: 51)

Εικόνα του Michael Faraday (ΧΒ1: 65)

Σχολιασμός

Ο κόσμος των θετικών επιστημών θεμελιώθηκε κυρίως από άνδρες φιλοσόφους και επιστήμονες. Συνεπώς, είναι αναπόφευκτη και η συνεχής αναφορά σε επιστημονικές ανακαλύψεις και διατυπώσεις θεωρητικών μοντέλων, αρχών και νόμων, οι οποίες φέρουν τιμητικά το όνομα των ανδρών επινοητών τους. Παρ' όλα αυτά, δε θα πρέπει να διαχέεται το μήνυμα ότι μόνον οι άνδρες είναι κατάλληλοι και ικανοί για τη σύλληψη και επίλυση τόσο σοβαρών επιστημονικών θεωριών και προβλημάτων.

Επίσης, αν και στο εγχειρίδιο (ΦΑ2) υπάρχει προσπάθεια εμπλουτισμού του και με πολιτισμικά στοιχεία, παρατηρείται μηδενική αναφορά γυναικών που εμπλέκονται σε θέματα πολιτισμού. Συγκεκριμένα, τα αποφθέγματα (μότο) των

κεφαλαίων είναι επιλεγμένα αποκλειστικά και μόνο από έργα μεγάλων ανδρών των γραμμάτων, ενώ φαίνεται να αγνοείται η μουσική πολιτισμική δημιουργία των γυναικών και οι αναφορές γίνονται μόνιμα σε άνδρες μουσικο-συνθέτες, τραγουδιστές, κ.λπ.

Προτάσεις

Θα ήταν ιδιαίτερα χρήσιμη η ύπαρξη ενός εισαγωγικού γενικού σχολιασμού, ο οποίος να εξηγεί την αποκλειστικότητα της εμπλοκής ανδρών στη θεμελίωση των θετικών επιστημών και ταυτόχρονα να αιτιολογεί τον αποκλεισμό των γυναικών από το δημόσιο χώρο δραστηριοτήτων και τον περιορισμό τους στον ιδιωτικό, που ήταν διάφορος του επιστημονικού. Με το σχολιασμό αυτό, θα δικαιολογείται η συνεχής χρήση ανδρικών ονομάτων σε φυσικο-μαθηματικές αρχές και νόμους, σε μονάδες μέτρησης, κ.λπ.

Επίσης, κρίνεται απαραίτητος ο εμπλουτισμός των κεφαλαίων με αποφθέγματα (μότο) λογίων γυναικών, προκειμένου να αντισταθμιστεί η απουσία τους από τον ακραϊφνώς επιστημονικό χώρο και να μη θεωρηθεί ότι βρίσκονται εκτός πολιτισμικής δημιουργίας, και συνεπώς, εκτός πολιτισμού. Παράλληλα, θα μπορούσαν να αναφέρονται γυναίκες και από άλλους χώρους πολιτισμού, όπως η μουσική, τα εικαστικά, η αρχιτεκτονική, ο κινηματογράφος, κ.λπ.

Αναφορές

Φυσική Α τάξης 2^{ου} κύκλου

Υπάρχει μια σχεδόν ολοσέλιδη φωτογραφία του τραγουδιστή της ροκ μουσικής Κάρλος Σαντάνα (ΦΑ2: 131), καθώς και μια πολύ μικρή φωτογραφία, στην οποία απεικονίζεται το ζεύγος Pierre και Marie Curie (ΦΑ2: 279).

Σχολιασμός

Παρατηρείται και εδώ έντονα η ανδρική υπερ-αντιπροσώπηση και μάλιστα σε περιοχή που είναι εκτός αντικειμένου του συγκεκριμένου εγχειριδίου.

Πρόταση

Επειδή οι διάσημες γυναίκες επιστήμονες είναι λιγότερες, θα μπορούσε να δοθεί έμφαση στην Marie Curie, με μια ολοσέλιδη φωτογραφία της, συνοδευόμενη από ένα βιογραφικό σημείωμά της. Παράλληλα, θα μπορούσε να υπάρχει δραστηριότητα, η οποία να ζητάει από τους μαθητές και τις μαθήτριες να συγκεντρώσουν πρόσθετες πληροφορίες για τη ζωή και το έργο της.

5. Πρωταγωνιστικοί ρόλοι

Σύμφωνα με την εικόνα που διαμορφώνεται από τα σχολικά εγχειρίδια για τα δύο φύλα, οι άνδρες παίρνουν τις αποφάσεις για σημαντικά ή δύσκολα ζητήματα

και δίνουν λύσεις σε δύσκολα προβλήματα. Πρωταγωνιστές σε σημαντικά γεγονότα είναι σχεδόν πάντα άνδρες.

Αναφορές

Φυσική Α τάξης 1^{ου} κύκλου

Σκίτσα με άνδρες/αγόρια σε πρωταγωνιστικούς ρόλους (ΦΑ1: 56, 65, 76, 84, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 99, 102, 105, 107, 108, 118, 130, 134, 136, 137, 141, 157, 159, 164, 174, 183, 191, 226, 234, 239, 300)

Σκίτσα με γυναίκες/κορίτσια σε πρωταγωνιστικούς ρόλους (ΦΑ1: 87, 92, 95, 97, 99, 132)

Για την απεικόνιση της βαρύτητας, μεταξύ άλλων, απεικονίζεται η φιγούρα ενός κοριτσιού να πέφτει, ενώ η φούστα της έχει ανασηκωθεί εξαιτίας της πτώσης (ΦΑ1: 130), ενώ σε δύο άλλα σκίτσα, το κορίτσι που τραβά μια βάρκα και ένα έλληθρο φοράει μια πολύ κοντή φούστα (ΦΑ1: 185)

Φυσική Α τάξης 2^{ου} κύκλου

Σκίτσα με άνδρες/αγόρια σε πρωταγωνιστικούς ρόλους (ΦΑ2: 114, 115, 136, 137, 139, 142, 156, 192, 222, 245)

Σκίτσα με γυναίκες/κορίτσια σε πρωταγωνιστικούς ρόλους (ΦΑ2: 140, 257, 297)

Σε μερικές εικόνες που αφορούν σε πειράματα, τα χέρια που πραγματοποιούν τα πειράματα παραπέμπουν στο ανδρικό φύλο, εξαιτίας της ένδυσης (ΦΑ2: 14, 42, 51)

«Ένας ρινόκερος καλεί το ταίρι του ...» (ΦΑ2: 156)

Χημεία Β τάξης 1^{ου} κύκλου

Σκίτσο με αγόρι σε πρωταγωνιστικό ρόλο (ΧΒ1: 128)

Σχολιασμός

Στα παραδείγματα απεικονίζονται κυρίως ανδρικές μορφές, ενώ οι γυναίκες απεικονίζονται ελάχιστα σε σύγκριση με τους άνδρες και συχνά στερεοτυπικά. Η γυναικεία παρουσία, πέραν του ότι είναι περιορισμένη, σε κάποιες περιπτώσεις είναι και με σεξιστικά υπονοούμενα. Ακόμα και στα ζώα, τον πρωταγωνιστικό ρόλο τον έχει το αρσενικό.

Η συνεχής παρουσίαση ανδρικών μορφών, καθιστά συνώνυμες τις θετικές επιστήμες με το ανδρικό φύλο, καλλιεργώντας την αποστασιοποίηση των μαθητριών από αυτές.

Πρόταση

Αντικατάσταση μεγάλου μέρους των ανδρικών μορφών με αντίστοιχες γυναικείες, ώστε να μεγιστοποιηθεί η αντιπροσωπευτική παρουσίαση του γυναικείου φύλου στα εγχειρίδια των θετικών επιστημών.

6. Στερεοτυπικά χαρακτηριστικά - Συμπεριφορές των δύο φύλων

Στα σχολικά εγχειρίδια ενισχύονται και διαιωνίζονται κοινωνικά διαμορφωμένες αντιλήψεις, απόψεις και προσδοκίες για τους ρόλους των φύλων. Ο κόσμος που περιγράφεται στο γραπτό κείμενο και τις εικόνες των εγχειριδίων διαμορφώνει διαφορετικές προσδοκίες για τα δύο φύλα στις οποίες είναι αναμενόμενο να ανταποκριθούν.

Αναφορές

Μαθηματικά Α τάξης 1^{ου} κύκλου

«Ένας μαθητής έπρεπε να πολλαπλασιάσει ...» (MA1: 98)

«Τα δύο ίσα ορθογώνια τρίγωνα ... δόθηκαν σε δύο μαθητές για την επίλυση ενός προβλήματος. Οι δύο μαθητές χάραξαν τη διχοτόμο» (MA1: 147)

«Ένας μαθητής για να λύσει το πρόβλημα ...» (MA1: 150)

«Ο Κώστας για την επιτυχία του στο διαγωνισμό της Ελληνικής Μαθηματικής Εταιρείας ...» (MB1: 36)

Μαθηματικά Α' τάξης 2^{ου} κύκλου

«ο αριθμός των εγγραφών των σπουδαστών στις μεταπτυχιακές σπουδές» (MA2: 249)

«ο μέσος σπουδαστής που είναι εγγεγραμμένος σε σεμινάριο στενογραφίας» (MA2: 250).

Μαθηματικά Β τάξης 1^{ου} κύκλου

«Ο πατέρας του Κώστα κατέθετε 3000 ευρώ με ετήσιο επιτόκιο 5%, για να αντιμετωπίσει τα έξοδα των μελλοντικών σπουδών του γιού του. Μετά από 20 χρόνια, έδωσε τα χρήματα στο γιο του, που σπούδαζε πλέον» (MB1: 34)

Φυσική Α τάξης 1^{ου} κύκλου

Σκίτσο που απεικονίζει ανδρικό χέρι (φαίνεται από την ένδυση) να εκτελεί πείραμα. (ΦΑ1: 30, 84, 273)

Το σκίτσο ενός άντρα που φαίνεται να σκέφτεται και να προβληματίζεται με ένα ερωτηματικό πάνω από το κεφάλι του (ΦΑ1: 90), ενώ οι απεικονίσεις ανυσμάτων και αξόνων συντεταγμένων, κυριαρχούνται από ανδρικά σκίτσα (ΦΑ1: 92, 93, 95, 96, 100, 101)

Φυσική Α τάξης 2^{ου} κύκλου

«Για την εκτέλεση του πειράματος είναι απαραίτητη η παρουσία του καθηγητή σας» (ΦΑ2: 16).

«Ένας μαθητής, κατά τη διάρκεια του μαθήματος της Φυσικής διατύπωσε τον εξής συλλογισμό: Γνωρίζω ...» (ΦΑ2: 85)

Στο τέλος κάθε ενότητας υπάρχουν ερωτήσεις και ασκήσεις. Αριστερά από τον

τίτλο: «Ερωτήσεις-Ασκήσεις», απεικονίζεται το σκίτσο μιας ανδρικής φιγούρας πάνω από ένα ανοιγμένο τετράδιο μαθηματικών να εκτελεί κάποια μαθηματική πράξη (ΦΑ2: 32, 58, 84, 117, 128, 154, 175, 210, 246, 269, 301)

Απεικονίζονται σε σκίτσο δύο λουόμενα αγόρια να προβαίνουν σε εκτέλεση πειράματος διάδοσης του ήχου μέσα στο νερό (ΦΑ2: 137)

Φυσική Β τάξης 1^{ου} κύκλου

«Να συνθέσετε μια εργασία ... και να την παραδώσετε στον καθηγητή σας» (ΦΒ1: 85)

«Η δραστηριότητα πρέπει να πραγματοποιηθεί με την παρουσία του καθηγητή σας» (ΦΒ1: 124)

«Ο Νίκος πειραματίζεται με δύο αντιστάτες ...» (ΦΒ1: 173)

«Σπουδαστής των ΤΕΕ έκανε γραφικές παραστάσεις του νόμου του Ohm ...» (ΦΒ1: 192)

Σε φωτογραφία εικονίζονται δύο αγόρια να προβαίνουν σε μια δραστηριότητα στατικού ηλεκτρισμού, ενώ στο κείμενο διαβάζουμε: «Αυτή η δραστηριότητα πρέπει να γίνεται πάντοτε με την παρουσία του καθηγητή σας» (ΦΒ1: 115)

Απεικονίζεται μια μαθήτρια με τέσσερα μπαλόνια, ενώ στη δραστηριότητα διαβάζουμε: «Η μαθήτρια της εικόνας φόρτισε με τριβή μερικά μπαλόνια» (ΦΒ1: 127)

Χημείας Α τάξης 1^{ου} κύκλου

«Ένας φοιτητής κρατώντας ένα τετράδιο σημειώσεων μπήκε στο γραφείο του καθηγητή του Πανεπιστημίου του Harvard. ... Και οι δύο μαζί άρχισαν αμέσως να μελετούν τις σημειώσεις, οι οποίες ήταν αποτέλεσμα πειραμάτων» (ΧΑ1: 9)

«Ο επιστήμονας διαπιστώνει ...» (ΧΑ1: 40)

Σχολιασμός

Οι θετικές επιστήμες εμφανίζονται στερεοτυπικά ως αποκλειστικά ανδρική δραστηριότητα και, γλωσσικά τουλάχιστον, οι ασκήσεις και οι πειρατισμοί απευθύνονται σε άνδρες, (μαθητές και καθηγητές) ενώ ο ασφαλής έλεγχος των πειραματικών δραστηριοτήτων γίνεται από άνδρα (καθηγητή). «Ασφαλής» τρόπος πειρατισμού για τα κορίτσια, απομένει να είναι η χρήση πειραματικών υλικών, όπως τα μπαλόνια. Όμως, οι συνεχείς αναφορές του αρσενικού γένους σε πειραματικές διατάξεις και δραστηριότητες δρουν αποτρεπτικά για την εμπλοκή των μαθητριών, πόσο μάλλον, όταν υπονοείται κάποιος κίνδυνος που μόνο ένας άνδρας φαίνεται να είναι σε θέση να διαχειριστεί.

Το αρσενικό γένος πρωταγωνιστεί και στην έρευνα. Το προνόμιο της έρευνας, της επιστημονικής διαπίστωσης και της εφευρετικότητας ανήκει πάλι στους άνδρες. Κάποιες φορές, μάλιστα, η έμφυλη δραστηριότητα εμπλέκει και ονόματα Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων με βαριά ακαδημαϊκή παράδοση. Επίσης, όπως φαίνεται από τις αναφορές, οι σπουδές φαίνεται να αποτελούν προνόμιο μόνο των αγοριών.

Προτάσεις

Στα σχολικά εγχειρίδια είναι καλό να απεικονίζονται άντρες και γυναίκες στα πειράματα και στην έρευνα και να γίνεται αναφορά σε γυναίκες καθηγήτριες θετικών επιστημών. Η εμφάνιση γυναικών στις θετικές επιστήμες μπορεί να λειτουργήσει ως πρότυπο για τις μαθήτριες και να συντελέσει στην άμβλυση της στερεότυπης αντίληψης περί βιολογικής κλίσης των αγοριών προς τις θετικές επιστήμες και της μαθηματικο-φοβίας ενός μεγάλου αριθμού κοριτσιών. Θετικό προς την κατεύθυνση αυτή πιθανόν να είναι και το μότο του Αϊνστάιν, με το οποίο αρχίζει κάποιο κεφάλαιο: «Μην ανησυχείτε για τις δυσκολίες σας στα Μαθηματικά.

Μπορώ να σας βεβαιώσω ότι οι δικές μου είναι μεγαλύτερες. Α. Αϊνστάιν» (ΦΑ2: 108).

Αναφορά

Μαθηματικά Β τάξης 1^{ου} κύκλου

«Ένα μικρό αγόρι φτιάχνει ένα τριγωνικό σωρό από πλαστικά τουβλάκια» (ΜΒ1: 21).

Σχολιασμός

Στερεότυπος ισχυρισμός ότι τα αγόρια «εκ φύσεως» ασχολούνται με γεωμετρικές κατασκευές.

Πρόταση

Αναφορά συμμετοχής και των κοριτσιών σε δραστηριότητες γεωμετρικών κατασκευών.

Αναφορές

«Ο παρατηρητής. ...» (ΦΑ1: 90)

Σε πειραματική διάταξη για την κίνηση και ηρεμία, η συγγραφική ομάδα επιλέγει ένα γάτο (γένους αρσενικού), αντί για μια γάτα που είναι και –λεκτικά τουλάχιστον– συνηθέστερη, ενώ ο παρατηρητής είναι πάλι μια φιγούρα με ανδρικά χαρακτηριστικά. Στο κείμενο διαβάζουμε: «Στο παράδειγμα της εικόνας 4.11 ο γάτος είναι ακίνητος σχετικά με τον οδηγό του οχήματος ...» (ΦΑ1: 93)

Σχολιασμός

Παρατηρητής, οδηγός και γάτος είναι αρσενικού γένους, σα να πρόκειται να «μιάνει» τον πειραματικό χώρο η παρουσία του θηλυκού γένους.

Πρόταση

Παρουσία γυναικών στις πειραματικές εφαρμογές, ώστε να παρακαμφθεί το στερεότυπο που θέλει τις γυναίκες α-διάφορες των θετικών επιστημών.

Αναφορές

Φυσική Α τάξης 1^{ου} κύκλου

Για την κατανόηση της ορμής απεικονίζεται ένα σκίτσο αγοριού που με μια σφετόνα σπάζει ένα τζάμι (ΦΑ1: 142)

Για να δηλωθεί η κρούση, απεικονίζεται η ανδρική φιγούρα ενός κινουμένου σχεδίου του Walt Disney, η οποία επιτίθεται σε ένα άλλο κινούμενο σχέδιο με τη μορφή στρατιώτη, χτυπώντας τον στο στομάχι (ΦΑ1: 152)

Απεικονίζονται σε σκίτσο δύο αγόρια να σπρώχνουν ένα κιβώτιο προς την ίδια φορά και σε μια δεύτερη εικόνα να τραβούν το κιβώτιο σε αντίθετες φορές. Στο κείμενο διαβάζουμε: «Το ίδιο αποτέλεσμα θα είχαμε, αν αντί των παιδιών ένας άνδρας ασκούσε μια δύναμη ...» (ΦΑ1: 46)

«Από την κορυφή παραθαλάσσιου βράχου ύψους 25 m νεαρός πετά (για εκτόνωση) (sic) πέτρες ...» (ΦΑ1: 207)

Φυσική Α τάξης 2^{ου} κύκλου

Απεικονίζεται σε σκίτσο ένα αγόρι που με ένα τύμπανο δημιουργεί τόσο θόρυβο, με αποτέλεσμα να ξυπνήσει βίαια από τον ύπνο της μια γάτα (ΦΑ2: 115)

Σχολιασμός

Η επιθετικότητα και η δύναμη παρουσιάζονται ως βασικά χαρακτηριστικά της ανδρικής προσωπικότητας. Ταυτόχρονα, παρουσιάζεται μια στερεοτυπικά πλεονάζουσα ενέργεια μέσα στον άνδρα, η οποία φαίνεται ότι χρήζει εκτόνωσης.

Πρόταση

Οι έννοιες της ορμής και της κρούσης θα μπορούσαν να παρουσιαστούν με ά-φυλα σκίτσα. Η δε πτώση της πέτρας που γίνεται για εκτόνωση δεν αποτελεί το ορθότερο παιδαγωγικά παράδειγμα, καθώς η πτώση θα μπορούσε να συμβεί εξαιτίας κάποιας αποσάθρωσης του εδάφους, μιώντας παράλληλα τους μαθητές και τις μαθήτριες και σε σχετική με τη γεωλογία ορολογία.

Αναφορές

Μαθηματικά Α τάξης 1^{ου} κύκλου

«Να βρείτε το ιδανικό βάρος των αεροσυνοδών ...» (ΜΑ1: 159)

Μαθηματικά Α τάξης 2^{ου} κύκλου

«Είναι ποιοτική μεταβλητή του πληθυσμού των γυναικών το χρώμα των ματιών τους;» (ΜΑ2: 106)

Φυσική Α τάξης 2^{ου} κύκλου

«Μία κοπέλα κάνει ηλιοθεραπεία πάνω σε ένα στρώμα θαλάσσης ...» (ΦΑ2: 119)

Σκίτσο απεικονίζει γυναίκα να δέχεται την ηλιακή υπεριώδη ακτινοβολία (ΦΑ2: 165)

Σκίτσο απεικονίζει γυναίκα να κάνει ηλιοθεραπεία (ΦΑ2: 171)
Απεικόνιση γυναίκας να κοιτάζεται στον καθρέφτη, ενώ στο κείμενο διαβάζουμε:
«κατά την καθημερινή ατομική περιποίησή σας ...» (ΦΑ2: 194)
Σε μια εφημερίδα, σκίτσο απεικονίζει κορίτσι μπροστά σε καθρέφτη, ενώ το ερώτημα είναι: «Πόσο πρέπει να είναι το ελάχιστο ύψος ενός καθρέφτη ... ώστε μια μαθήτρια με ύψος 1,60 m να μπορεί να δει ολόκληρο το σώμα της» (ΦΑ2: 199)
Απεικόνιση γυναικείου προσώπου σε μικρό στρογγυλό καθρέφτη, ενώ στον υπότιτλο διαβάζουμε: «Ένας κοίλος καθρέφτης για το ξύρισμα» (ΦΑ2: 201)

Φυσική Β τάξης 1^{ου} κύκλου

Τα δάκτυλα του σκίτσου που απεικονίζονται σε πειραματική διάταξη έχουν βαμμένα νύχια (ΦΒ1: 124)

Χημεία Β τάξης 1^{ου} κύκλου

Εικονίζεται ένα γυναικείο χέρι με manicure και βέρα, να κρατάει ένα μπουκάλι με οξικό οξύ σε κρυσταλλική μορφή και να εκτελεί πείραμα (ΧΒ1: 148)

Σχολιασμός

Επιτέλους, θα έλεγε κανείς, εμφανίζονται σε παραδείγματα και γυναίκες. Μόνον που η παρουσίαση είναι τέτοια που εντείνεται η στερεότυπη αντίληψη που θέλει την ομορφιά και τον καλλωπισμό, συνώνυμα με τη γυναίκα, τη γυναικεία ματαιοδοξία και τη θηλυκότητα. Οι πειραματικές διατάξεις προβάλλονται και πάλι ως συνώνυμο ανδρικών δραστηριοτήτων. Παρ' όλα αυτά, παρουσιάζεται και ένα γυναικείο χέρι για να εμπλακεί με τους πειραματισμούς. Όμως η βέρα αποτελεί σύμβολο πιθανής υπόμνησης του πρωταρχικού στόχου που πρέπει να έχει μια γυναίκα και δεν είναι άλλος από το γάμο και την οικογένεια.

Προτάσεις

Αντικατάσταση των παραδειγμάτων με σκίτσα ά-φυλης αναφοράς, αποφυγή συσχετίσεων μεταξύ γυναίκας, θηλυκότητας και ομορφιάς, και απαλοιφή συμβόλων κοινωνικών υποχρεώσεων (π.χ. η βέρα) που δε συμφιλιώνονται ή ακυρώνουν σε συμβολικό επίπεδο την πολύωρη απορρόφηση με την έρευνα.

Αναφορά

Φυσική Β τάξης 1^{ου} κύκλου

«Το δωμάτιο ενός μαθητή γίνεται συνεχώς όλο και πιο ακατάστατο, ποτέ το αντίθετο» (ΦΒ1: 57)

Σχολιασμός

Ενισχύεται η στερεότυπη αντίληψη για την ανδρική ακαταστασία και τη γυναικεία ευταξία.

Πρόταση

Τα σχολικά εγχειρίδια μπορούν να λειτουργούν ως παράγοντες αποδόμησης, και όχι ενίσχυσης, κοινωνικών στερεοτύπων. Προς αυτήν την κατεύθυνση θα μπορούσε και στη συγκεκριμένη περίπτωση να βοηθούν στην ανατροπή του στερεότυπου με την παρουσίαση ενός τακτοποιημένου αγορίστικου δωματίου.

Αναφορά

Φυσική Α τάξης 1^{ου} κύκλου

Εικονίζεται μια αθλήτρια σε δοκό (ΦΑ1: 77)

Σχολιασμός

Η καταγραφή αυτή είναι σημαντική, ασφαλώς θετική, θα ήταν όμως καλό να συνοδεύεται και από παραδείγματα συμμετοχής γυναικών και σε άλλα αθλήματα ώστε να μην ενισχύσει η συγκεκριμένη αναφορά ένα αθλητικό στερεότυπο (οι γυναίκες αθλήτριες ανέκαθεν διέπρεπαν σε ανάλογα αγωνίσματα).

Αναφορά

Φυσική Β τάξης 1^{ου} κύκλου

Απεικονίζεται ένα κορίτσι να κάνει κούνια και ένα αγόρι να τραβάει την κούνια με κοινί, ώστε να διατηρείται η αιώρηση (ΦΒ1: 238)

Σχολιασμός

Η συμπεριφορά του κοριτσιού είναι στερεοτυπικά παθητική, ενώ του αγοριού ενεργητική, αφού από αυτό εξαρτάται η συνέχιση της αιώρησης.

Πρόταση

Περισσότερες περιπτώσεις στις οποίες τα κορίτσια και οι γυναίκες να παρουσιάζονται σε ενεργητικούς ρόλους.

7. Φωνή και στα δύο φύλα

Στα εγχειρίδια υπάρχουν και παραδείγματα μη στερεοτυπικής προβολής των δύο φύλων. Είναι φανερό η προσπάθεια των συγγραφικών ομάδων σε κάποιες περιπτώσεις να αποφύγουν στερεότυπες αντιλήψεις για τους ρόλους και τις ικανότητες των δύο φύλων, τα επαγγέλματα στα οποία δραστηριοποιούνται και τις δραστηριότητες στις οποίες εμπλέκονται άνδρες και γυναίκες.

Αναφορά

Φυσική Α τάξης 2^{ου} κύκλου

Μοναδική εξαίρεση ισότιμης αναφοράς και των δύο γραμματικών γενών, γίνεται στις πρώτες έξι γραμμές της πρώτης παραγράφου του προλόγου του εγχειρι-

δίου (ΦΑ2), έστω και ορθογραφικά εσφαλμένα, στο οποίο διαβάζουμε: «Φίλοι/ες μαθητές/ιες (sic) ... οι αναζητήσεις σας μας απασχόλησαν τόσες πολλές φορές που σχεδόν μας γίνετε γνώριμοί/ες και οικείοι/ες» (ΦΑ2: vii). Φυσικά, στη συνέχεια η προσπάθεια εγκαταλείπεται και έχουμε επαναφορά στη «μοναδικότητα» του αρσενικού γένους: «πολλοί από σας σκοπεύετε ... ενώ άλλοι αποβλέπετε ...» (ΦΑ2: vii).

Σχολιασμός

Άριστη προσπάθεια για γλωσσική έμφυλη ισοτιμία, αλλά ελάχιστη.

Προτάσεις

Άμεση γλωσσική αναμόρφωση όλων των εγχειριδίων.

Αναφορά

Χημεία Β τάξης 1^{ου} κύκλου

«Ο καθηγητής ρώτησε τους μαθητές του ... Ένας μαθητής απάντησε ... Όμως, λίγο αργότερα μία μαθήτρια διατύπωσε την αντίθετη άποψη, για την οποία ανέπτυξε και σχετικά επιχειρήματα» (XB1: 47)

Σχολιασμός

Αν και μέσα σε όλη αυτή την απουσία γυναικείων φωνών μέσα στα εγχειρίδια, το διάβημα αυτό της μαθήτριας για αντίθετη άποψη φαντάζει ως παραδοξότητα, παρ' όλα αυτά, αποτελεί φωνή «επιβεβαίωσης» για την «ικανότητα» ανάπτυξης από την πλευρά των γυναικών λογικών επιχειρημάτων.

Πρόταση

Περισσότερες αναφορές εμπλοκής μαθητριών σε λογικο-μαθηματικούς συλλογισμούς.

Αναφορές

Μαθηματικά Α τάξης 2^{ου} κύκλου

«Υποθέστε ότι έχουμε 4 γυναίκες ... και 4 άνδρες ...» (ΜΑ2: 12)

«με δεδομένο ότι μια γυναίκα μπορεί να παντρευτεί έναν άνδρα και αντίστροφα ...» (ΜΑ2: 12)

«Το μέσο βάρος 30 μαθητών και μαθητριών ...» (ΜΑ2: 94)

Φυσική Α' τάξης 1^{ου} κύκλου

Σκίτσο χεριού για την εκτέλεση πειράματος χωρίς έμφυλη κατάδειξη (ΦΑ1: 27, 29, 30, 35, 70, 73, 124, 220, 237, 281)

Σκίτσο ανθρώπινης φιγούρας, χωρίς έμφυλη κατάδειξη (ΦΑ1: 77, 215)

Σκίτσο μυνών ανθρώπινου σώματος για την κινητική ενέργεια, χωρίς έμφυλη κατάδειξη (ΦΑ1: 208)

Φυσική Α τάξης 2^{ου} κύκλου

Εικόνα χεριού για την εκτέλεση πειράματος, χωρίς έμφυλη κατάδειξη (ΦΑ2: 10, 12, 17, 21, 22, 23, 98, 100, 101, 134, 135)

Φυσική Β τάξης 1^{ου} κύκλου

Εικόνα χεριού για την εκτέλεση πειράματος, χωρίς έμφυλη κατάδειξη (ΦΒ1: 42, 224, 228, 229, 233)

Χημεία Α τάξης 1^{ου} κύκλου

Εικόνα χεριού για την εκτέλεση πειράματος, χωρίς έμφυλη κατάδειξη (ΧΑ1: 75)

Χημεία Β τάξης 1^{ου} κύκλου

Για τις οργανικές ενώσεις που υπάρχουν στον ανθρώπινο οργανισμό, απεικονίζεται γυμνό βρέφος, χωρίς να μπορούν οι αναγνώστες και οι αναγνώστριες να προσδιορίσουν το φύλο του (ΧΒ1: 81)

Σχολιασμός

Πολύ καλή προσπάθεια ισότιμης παρουσίασης των δύο φύλων. Αυτές οι περιπτώσεις θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως οδηγός για μια αναθεώρηση των σχολικών εγχειριδίων που θα αποδομεί κοινωνικά στερεότυπα για τα δύο φύλα και θα προάγει μια παιδαγωγική ισότιμης συμμετοχής αγοριών και κοριτσιών.

Γ.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Επίλογος

Τα σχολικά εγχειρίδια αποτελούν ένα δομικό στοιχείο διδασκαλίας και τη σημαντικότερη γραπτή πηγή που χρησιμοποιούν οι εκπαιδευτικοί. Τα εγχειρίδια των Μαθηματικών, της Φυσικής, της Πληροφορικής, υπαγορεύουν το περιεχόμενο του γνωστικού αντικειμένου για κάθε τάξη, τη σειρά με την οποία θα αναπτυχθεί και τις διδακτικές ενέργειες με τις οποίες θα διδαχθεί.

Προκειμένου να διευκολυνθεί η μάθηση των διαφόρων εννοιών, οι συγγραφείς των βιβλίων δημιουργούν ένα ανθρώπινο περιβάλλον στο οποίο οι άνθρωποι εμπλέκονται σε καταστάσεις και δραστηριότητες που οι μαθητές και οι μαθήτριες αναγνωρίζουν και με τις οποίες εύκολα ταυτίζονται. Έτσι, μαθητές και μαθήτριες παράλληλα με τις ειδικές γνώσεις που μαθαίνουν με εργαλείο το εγχειρίδιο, μαθαίνουν έμμεσα για τον κόσμο, τις ανθρώπινες σχέσεις και δραστηριότητες, τις συνήθειες και τις αξίες, τα 'πρέπει' και τα 'μπορείς' της κοινωνίας στην οποία ζουν. Τα βιβλία, λειτουργούν κατ' αυτόν τον τρόπο ως ένας παράγοντας κοινωνικοποίησης. Ο ρόλος αυτός των σχολικών εγχειριδίων, και ειδικότερα των εγχειριδίων των θετικών επιστημών, ελάχιστα αναγνωρίζεται από ειδικούς επιστήμονες, συγγραφείς και εκπαιδευτικούς γι' αυτό και ελάχιστα σημασία δίνεται στα πλαίσια συμφραζομένων που χρησιμοποιούνται στα παραδείγματα και τα προβλήματα καθώς και στην εικονογράφηση των βιβλίων. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να προβάλλονται και να προάγονται μέσα από τα εγχειρίδια στερεότυπα για τους ρόλους των φύλων που θέλουν τη γυναίκα παθητική, λιγότερο έξυπνη, λιγότερο ικανή και οικονομικά εξαρτημένη από τον άνδρα. Ο ρόλος της νοικοκυράς, μητέρας και συζύγου προβάλλεται ως πρότυπο και ο επαγγελματικός χώρος για τις γυναίκες περιορίζεται σε μετρημένα στα δάκτυλα παραδοσιακά κατά κύριο λόγο επαγγέλματα. Η εικόνα και οι ρόλοι που προβάλλονται για τα φύλα στα σχολικά εγχειρίδια επηρεάζουν τις αντιλήψεις και τις προσδοκίες των παιδιών για το φύλο τους καθώς και τις μεταξύ τους σχέσεις.

Ασφαλώς τα σχολικά εγχειρίδια δεν είναι ο μόνος παράγοντας που επηρεάζει τη δημιουργία της ταυτότητας του ρόλου των φύλων στα παιδιά. Άλλοι παράγοντες όπως η οικογένεια, η τηλεόραση και τα άλλα μέσα μαζικής ενημέρωσης, η παιδική λογοτεχνία επηρεάζουν τον τρόπο που τα παιδιά 'βλέπουν' τα φύλα και τη μεταξύ τους σχέση. Τα σχολικά βιβλία όμως έχουν μαζική, σχεδόν αναπόδραστη επιρροή στα παιδιά, γι' αυτό και έχει σημασία η ανάλυση του περιεχομένου τους. Η ανάλυση του περιεχομένου των εγχειριδίων των θετικών επιστημών παρέχει ισχυρές ενδείξεις για πιθανά αποτελέσματα από τη χρήση των κειμένων στην τάξη. Από την ανάλυση του περιεχομένου ωστόσο δεν μπορεί κανείς να συμπεράνει με βεβαιότητα ότι η ιδεολογική φόρτιση του κειμένου, με τον τρόπο που ερμηνεύεται από τον ερευνητή ή

την ερευνήτρια, θα πραγματοποιηθεί με τον ίδιο τρόπο στο λόγο που θα αναπτυχθεί στην τάξη. Το κείμενο επηρεάζει τα θέματα που αναπτύσσονται και τον τρόπο με τον οποίο συζητούνται στην τάξη και επηρεάζεται αντίστοιχα από τη διαδικασία παρουσίασης και διαπραγματεύσεώς του μέσα στην τάξη. Πέρα δηλαδή από τον τρόπο που διαχειρίζονται την πραγματικότητα τα σχολικά εγχειρίδια, τα ιδεολογικά, πολιτικά και πολιτισμικά στοιχεία που αναδεικνύουν, παίζει μεγάλο ρόλο ο τρόπος με τον οποίο οι εκπαιδευτικοί διαχειρίζονται τα κείμενα στην τάξη. Η ανάλυση, ο σχολιασμός, οι προτάσεις και οι παρεμβάσεις που προηγήθηκαν έχουν στόχο να ενημερώσουν και να ενισχύσουν άνδρες και γυναίκες εκπαιδευτικούς ώστε:

να κατανοούν τη διαδικασία που οδηγεί στη δημιουργία της ταυτότητας του ρόλου του φύλου και της αυτοαντίληψης,

να αναγνωρίζουν πως διακρίσεις ως προς το φύλο έχουν ως αποτέλεσμα τη διάμρφωση αρνητικής αυτοαντίληψης για τα κορίτσια (χαμηλή αυτο-εκτίμηση και χαμηλή αυτο-εικόνα),

να αντιλαμβάνονται τις δικές τους αντιλήψεις σχετικά με τους κοινωνικούς ρόλους ανδρών και γυναικών ως διακεκριμένους από το βιολογικό τους φύλο

να εξετάζουν κριτικά τα στερεότυπα των φύλων στα διάφορα εκπαιδευτικά υλικά που επιλέγουν, στα αναλυτικά προγράμματα και τα σχολικά εγχειρίδια, και

να είναι σε θέση (να έχουν τις γνώσεις και να κατέχουν τις τεχνικές με τις οποίες) να επιλέγουν κατάλληλα υλικά, να αποφασίζουν, να σχεδιάζουν και να προβαίνουν σε παρεμβάσεις με στόχο αλλαγές στους κοινωνικούς ρόλους αγοριών και κοριτσιών για μια αρμονική ισότιμη συμβίωση.

Δ.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

**Προτεινόμενη
Βιβλιογραφία**

Ελληνόγλωσσα

- Βιτσιλάκη-Σορωνιάτη, Χ., Μαράτου-Αλιπράντη, Λ., Καπέλλα, Λ. (2001). «Εκπαίδευση και Φύλο». *Μελέτη Βιβλιογραφικής Επισκόπησης*. Αθήνα: ΚΕΘΙ.
- Driver, R., Squires, A., Rushworth, P. & Wood-Robinson, W. (1998). *Οικοδομώντας τις έννοιες των Φυσικών Επιστημών*. Π., Κόκοτας (επιμ. μετάφρασης). Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Θωμαΐδης Γ., Καστάνης, Ν. (2003). «Οι αναμορφώσεις της ελληνικής Μαθηματικής Παιδείας στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα. Ένα πλαίσιο προβληματισμού» στο: *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 130 (Μέρος 1^ο), σσ. 78-92 και τ. 131 (Μέρος 2^ο), σσ. 127-136.
- Κανταρτζή, Ε.(2001). «Η εικόνα της γυναίκας στα βιβλία των Μαθηματικών» στο: *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 118, σσ. 56-67.
- Κανταρτζή, Ε. (2003). *Τα Στερεότυπα του Ρόλου των Φύλων στα Σχολικά Εγχειρίδια του Δημοτικού Σχολείου*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.
- Καψάλης, Α. – Χαραλάμπους, Δ., *Σχολικά Εγχειρίδια. Θεσμική Εξέλιξη και Σύγχρονη Προβληματική*, εκδ. Έκφραση, Αθήνα 1995.
- ΚΕΘΙ (2000). Ισότητα των Φύλων, ο Ρόλος των Εκπαιδευτικών. Φάκελος Παρεμβατικών Μαθημάτων. ΕΠΕΑΕΚ II, Υπουργείο Παιδείας.
- ΚΕΘΙ (2003). Ευαισθητοποίηση Εκπαιδευτικών και Παρεμβατικών Προγραμμάτων για την Προώθηση της Ισότητας των Φύλων. Προτεινόμενη Βιβλιογραφία. ΕΠΕΑΕΚ II., Υπουργείο Παιδείας.
- ΚΕΘΙ (2003). Φύλο και Εκπαιδευτική Πραγματικότητα στην Ελλάδα: Προωθώντας Παρεμβάσεις για την Ισότητα των Φύλων στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα. ΕΠΕΑΕΚ II., Υπουργείο Παιδείας.
- Κογκίδου, Δ. (1995). «Η έμφυλη διάσταση στην εκπαίδευση. Σε ποιους τομείς απαιτείται παρέμβαση;» στο: Ν. Παπαγεωργίου (επιμ.). *Εκπαίδευση και Ισότητα Ευκαιριών*. Παιδαγωγικό Υλικό και Ισότητα Ευκαιριών στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: Πρακτικά Συνεδρίου. Αθήνα: Υπουργείο Προεδρίας της Κυβέρνησης, Γενική Γραμματεία Ισότητας, σσ. 262-270.
- Κογκίδου, Δ. (1997). «Φεμινιστική Παιδαγωγική: Ένα πλαίσιο για την εκπαίδευση των εκπαιδευτικών» στο: Β. Δεληγιάννη και Σ. Ζιώγου (επιμ.). *Φύλο και Σχολική Πράξη*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας. σσ. 227-257.
- Κορωναίου, Α. (επιμ.) (2003). Ασκήσεις Ευαισθητοποίησης Επιμορφούμενων Εκπαι-

δευτικών. Για μια Εκπαίδευση Ίσων Ευκαιριών για Όλους και Όλες...ΕΠΕΑΕΚ II, Αθήνα: ΚΕΘΙ.

- Λαμπρινός, Ν., Χατζηπαντελής, Θ., Γρατσωνίδης, Α. (2002). «Η άποψη των μαθητών της ΣΤ τάξης του Δημοτικού Σχολείου για το μάθημα της Γεωγραφίας» στο: *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ.122, σσ.102-108.
- Μαραγκουδάκη, Ε. (1993). *Εκπαίδευση και Διάκριση των Φύλων*. Αθήνα: Οδυσσεάς.
- Παπαγεωργίου, Γ., Μυλωνάς, Β., Μπούτση, Δ. (2003). «Οι αλλαγές καταστάσεων της ύλης στα βιβλία της Ε τάξης του Δημοτικού Σχολείου. Μια συγκριτική μελέτη» στο: *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ.130, σσ. 98-104.
- Παντίσκα, Π., Παπαπάνου, Γ. και Ραβάνης, Κ. (1997). «Η διάκριση των φύλων στα σχολικά εγχειρίδια των φυσικών επιστημών: παραδοσιακές και εναλλακτικές προσεγγίσεις» στο: Β. Δεληγιάννη και Σ. Ζιώγου (επιμ.). *Φύλο και Σχολική Πράξη*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, σσ. 331-338.
- Παυλίδου, Θ. - Σ. (επιμ.) (2002). *Γλώσσα – Γένος – Φύλο*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Πολίτης, Φ. (1994). «Για μια αποδόμηση της αντιπαιδαγωγικής διάκρισης των δύο φύλων» στο: *Νέα Παιδεία*, Τ. 71, σσ. 135-147.
- Ραβάνης, Κ. (1994). «Οι διαφορές επιδόσεων μεταξύ αγοριών και κοριτσιών στις φυσικές επιστήμες. Μια υπόθεση διδακτικού συμβολαίου;» στο: Ν. Παπαγεωργίου (επιμ.). *Εκπαίδευση και Ισότητα Ευκαιριών*. Παιδαγωγικό Υλικό και Ισότητα Ευκαιριών στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: Πρακτικά Συνεδρίου. Αθήνα: Υπουργείο Προεδρίας της Κυβέρνησης, Γενική Γραμματεία Ισότητας, σσ. 252-261.
- Τρέσσου-Μυλωνά, Ε. (1994). «Πρακτικές που προάγουν την ισότιμη συμμετοχή των κοριτσιών στη μαθηματική παιδεία» στο: Ν. Παπαγεωργίου (επιμ.). *Εκπαίδευση και Ισότητα Ευκαιριών*. Παιδαγωγικό Υλικό και Ισότητα Ευκαιριών στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: Πρακτικά Συνεδρίου. Αθήνα: Υπουργείο Προεδρίας της Κυβέρνησης, Γενική Γραμματεία Ισότητας, σσ. 186-196.
- Τρέσσου-Μυλωνά, Ε. (1997). «Φύλο και Μαθηματικά: Εκπαιδευτικές ανισότητες και Παιδαγωγική της ισότιμης συμμετοχής» στο: Β. Δεληγιάννη και Σ. Ζιώγου (επιμ.). *Φύλο και Σχολική Πράξη*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, σσ. 339-364.
- Τσοκαλίδου, Ρ. (1996). *Το Φύλο της Γλώσσας*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνίδων Επισημόνων.
- Φραγκουδάκη, Α. (1987). *Γλώσσα και Ιδεολογία. Κοινωνιολογική Προσέγγιση της Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Οδυσσεάς.

- Φρειδερίκου Α. (1995). «Η Τζένη πίσω από το τζάμι» ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ ΣΤΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Φρόση, Λ., Κουϊμτζή, Ε., Παπαδήμου, Χ. (2001). Ο Παράγοντας Φύλο και η Σχολική Πραγματικότητα στην Πρωτοβάθμια και τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Μελέτη Επισκόπησης. Αθήνα: ΚΕΘΙ.
- Χρονοπούλου, Α. (2003). «Άρθρα για τα «Μαθηματικά» στο: *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 131, σσ. 137-142.

Ξενογλώσση

- Baker, B. & Jones, D. (1993). "Creating gender equality. Cross-national gender stratification at mathematical performance". *Sociology of Education*, 66(1), 91-103.
- Delamont, S. (1983). *Interaction in the Classroom*. London: Methuen.
- Delamont, S. (1990). *Sex Roles and the School*. London: Routledge.
- Haggerty, S. (1995). "Gender and teacher development: issues of power and culture". *International Journal of Science Education*, 17(1), 1-15.
- Johnson, D. & Roen, D. (1992). "Complimenting and involvement in peer reviews: gender variation". *Language in Society*, 21(1), 27-57.
- Johnson, P.M. (2000). "Children's understanding of substances. Part I: Recognizing Chemical Change". *International Journal of Science Education*, 22 (7), 719-737.
- Leroux, J. & Ho, C. (1993). "Success and mathematically gifted female students: The challenge continues". *Feminist Teacher*, 7(2), 42-49.
- Morgan, M. (1990). "Confronting sex stereotypes in the classroom". *Journal of Reading*, 33(4), 306-307.
- Pryor, J. (1995). "Gender issues in groupwork - a case study involving with computers". *British Educational Research Journal*, 21(3), 277-287.
- Rodgers, M. (1990) "Mathematics: pleasure or pain?" στο: L. Burton (ed). *Gender and Mathematics. An International Perspective*. London: Cassel, 29-37.
- Tressou-Milona, E. (1990). "True or False: Primary school girls do badly at maths" στο: Burton, L. (ed.). *Gender and Mathematics. An International Perspective*. London: Cassell, 113-118.
- Wiegand, P. (1992). "The new Europe in Geography Teaching". *Report of the Symposium Council for Cultural Co-operation*. Strasburg, 1-14.

Χρήσιμες Διευθύνσεις στο Διαδίκτυο

www.auth.gr/genderstudies (Διατμηματικό Προπτυχιακό Πρόγραμμα για Θέματα Φύλου και Ισότητας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης)

www.genderpanteion.gr (Σπουδές Φύλου και Ισότητας στις Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες στο Πάντειο Πανεπιστήμιο)

www.fylo.theol.uoa.gr (Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών: «Φύλο και Θρησκεία» Τμήματος Θεολογίας Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών)

www.aegean.gr/gender-postgraduate (Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών: «Γυναίκες και Φύλα: Ανθρωπολογικές και Ιστορικές Προσεγγίσεις» στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου)

www.gender.uth.gr (Διατμηματικό Προπτυχιακό Πρόγραμμα για Θέματα Φύλου και Ισότητας Πανεπιστημίου Θεσσαλίας)

www.soc.uoc.gr/gender (Πρόγραμμα Προπτυχιακών Σπουδών: «Το Φύλο στις Κοινωνικές Επιστήμες» Πανεπιστημίου Κρήτης)

www.genderissues.org.gr/Diotima (Κέντρο Γυναικείων Μελετών και Ερευνών Διοτίμα)

www.kethi.gr (Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας)

www.isotita.gr (Γενική Γραμματεία Ισότητας)

www.europa.eu.int (Δικτυακή Πύλη Ευρωπαϊκής Ένωσης)

www.eoc.org.uk (Equal Opportunities Commission)

